

Základy (kresťanskej) filozofie

(vysokoškolské učebné texty)

Peter Kondrla

Nitra 2021

Peter Kondrla
Základy (kresťanskej) filozofie

(vysokoškolské učebné texty)

Recenzenti:

Doc. ThDr. Ľubomír Hlad, PhD.

Doc. ThDr. Patrik Maturkanič, PhD.

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
2021

ISBN 978-80-558-1709-5

Publikácia vznikla ako súčasť riešenia výskumného projektu
APVV-17-0158

Obsah

ÚVOD	4
1 MILOVAŤ MÚDROSTĚ ALEBO BYŤ MÚDRY?	8
2 ZMENA, NÁHODA A NEVYHNUTNOSTĚ	24
3 METAFYZIKA – NEVYHNUTNOSTĚ ZA HRANICOU FYZIKY	43
4 JAZYK A ZDVOJENIE REALITY	58
5 VEDA A VIERA	72
ZÁVER.....	80

Úvod

Učebnica základov filozofie, má vo svojom podtitule prívlastok kresťanská filozofia. Prívlastok je vedený v zátvorke. Nie preto, že by kresťanská filozofia bola menej hodnotná, ale preto, že učebnica nie je určená výhradne pre študentov, ktorí majú vo svojej základnej hodnotovej orientácie kresťanské nastavenie. Primárnym určením týchto textov je vovedenie do základov filozofie pre študentov, ktorí nejakým spôsobom s kresťanským hodnotovým konceptom pracujú, či už sú to budúci učitelia náboženskej výchovy, misijní pracovníci, sociálni pracovníci alebo pracovníci v iných pomáhajúcich profesiách.

Cieľom učebnice nie je predložiť komplexný doktrínálny základ, ktorý by bol vybudovaný z kresťanských hodnôt. Cieľom učebnice je predložiť koncept kresťanského intelektuálneho života, ktorý je charakteristický tým, že sa neuspokojuje s jednoduchými a povrchnými odpoveďami, že v tom, čo je považované za bežné a štandardné vidí niečo jedinečné, neopakovateľné a výnimočné. Učebnica predstavuje špecifický spôsob myslenia, videnia a interpretácie sveta. Ide o spôsob myslenia, ktorý vychádza z nedotknuteľnosti dôstojnosti ľudskej osoby, z neopakovateľnosti a originality myslenia jedinca, ako aj z rešpektu jeho slobody. Tento spôsob myslenia a interpretácie sveta sme spolu so študentami skúmali a overovali v priebehu niekoľkých rokov. Moja vďaka patrí všetkým študentom, ktorí pomocou spätnej väzby, otázok, konzultácií

a inými spôsobmi umožnili spracovať tento text. Učebnica nie je iba materiálom, ktorý sa má pretaviť do myšlienkového obsahu študenta alebo čitateľa, ale aj textom, pomocou ktorého je možné rozvíjať vlastné myslenie, formulovať vlastné postoje, vyjadrovať svoje názory.

Metodologicky začíname otázkou, ktorá sa pýta na kladenie otázky. Teda určujeme priestor, v ktorom sa môže naše myslenie uvažovanie a pýtanie sa pohybovať. Tento transcendentálny krok je nevyhnutný preto, aby sme ďalej mohli pokračovať vo načrtávaní jednotlivých oblastí filozofického myslenia, v ktorých hovoríme o tom, čo je to bytie a existencia, o tom, ako je možné poznať pravdu a aké kritérium pre poznanie pravdy, hovoríme aj o tom, čo je to dobro a čo je princípom rozhodovania a konania každého jednotlivca. Hoci ide o učebnicu, jej spracovanie nie je klasické, ako by sa na prvý pohľad zdalo. Cieľom tohto textu je skôr priviesť na cestu hľadania ako ponúkať hotové odpovede. Na začiatku je potrebné postaviť sa do sokratovské pozície, v ktorej človek uznáva obmedzenosť svojich schopností a z tejto metodologickej skromnosti vykračuje k hľadaniu a chápaniu sveta, v ktorom žije.

Učebnica neponúka hotové odpovede, ktoré by mohli byť použité ako nástroje na boj s inými názormi, na vyvracanie iných názorov, či vytváranie atmosféry nerešpektu a netolerancie. Filozofické myšlienky, ktoré sa stali základom ideológií, sú pre nás dostatočným mementom, ktoré nás ochráni od budovania absolútneho filozofického systému, ktorý je nespochybniteľný, kritikou nepriestrelný a má právo

na to, aby si podriadil ostatné názory a všetkých, ktorí s ním súhlasia a porazil tých, ktorí s ním nesúhlasia. Prvé kroky v tomto prostredí, ako sa ukázalo aj počas seminárov, bývajú neisté. Hľadanie pravdy vo všeobecnosti ponúka viac otázok ako odpovedí, a istým spôsobom ponúka aj stanovisko, v ktorom priznávame, že uchopiť pravdu definitívne nie je v našej moci, že na konci sa vynorí zase ďalšia otázka.

Kladenie otázky stálo na samom začiatku filozofického myslenia, otázka bola prejavom úžasu a údivu nad tým, čo sa okolo človeka deje, s čím má človek skúsenosť. Otázka je produktom ľudskej fascinácie, očarenia tým, čo človek vidí a nechápe. Myšlienky predstavené v tejto učebnici tak nie sú iba súhrnom poznania a poznatkov, ktoré sme za určitý čas získali a spracovali do systematického celku, ale sú aj vyjadrením určitého filozofického postoja či názoru, ktorý sme aj vďaka spolupráci študentov spracovali do komplexného celku. Učebnica je zároveň aj cvičebnicou, ktorá vedie čitateľa, nielen študenta, k tomu, aby hľadal nové spôsoby myslenia a uvažovania, aby v tom, čo je každodenné a opakujúce sa, odhaľoval niečo nové, nevšedné a neštandardné. Hľadanie odpovede na základnú filozofickú otázku so sebou prináša údiv. Je to iný údiv ako ten, ktorý zakusujeme pri výkonoch športovcov, hercov či iných známych osobností. Je to údiv nad systémom, ktorý je okolo nás, je to fascinácia samozrejmyými vecami ako je príroda okolo nás, existencia človeka a ľudskej spoločnosti, kozmos, ale aj fungovanie vecí a vynálezov. Hľadanie odpovede na základnú filozofickú otázku nás nasmerováva za hranice

toho, čo vidíme, za rytmus toho, čo sa opakuje. Smerujeme k tomu, čo je jedinečné, neopakovateľné a neopakujúce sa.

Učebnica neponúka komplexný úvod ani pochopenie toho, čo je filozofia a v čom je špecifická kresťanská filozofia. V tak krátkom texte to nie je možné a je otázne, či to je vôbec možné. Cieľom učebnice je priniesť študentovi alebo čitateľovi základné impulzy, na ktorých bude môcť budovať vlastné pochopenie toho, čo pre neho znamená bytie, existencia, prvý princíp, počiatok všetkých vecí, konečné určenie, pravda a pod. Tak, ako je každý človek originál, tak je aj jeho poznanie a jeho koncepcia sveta v ktorom žije, originálna. Vytvoriť obraz takého sveta, ktorému rozumie, v ktorom sa vyzná a ktorý mu dáva zmysel, si musí vytvoriť on sám. Pomocou nástrojov a pomocou postupov, ktoré sú k dispozícii, avšak s vlastnými obsahmi, ktoré vystihujú jeho jedinečnosť.

1 Milovať múdrosť alebo byť múdry?

Pri všeobecnom pohľade na jednotlivé vedné disciplíny alebo na predmety, ktoré sa na vysokých školách ponúkajú, v mnohých nájdeme slovo lógia alebo náuka. Nájdeme ich aj medzi filozofickými predmetmi ako napr. ontológia alebo gnozeológia, stretneme sa s psychológiou alebo epistemológiou. Vedy, ktoré explicitne vo svojom názve toto slovo nemajú, však vo svojich základných definíciách osebe neochvejne prehlasujú že sú vedami. To platí hlavne o vedách prírodných, ako napríklad matematika, fyzika či chémia. Vedy sú vo všeobecnosti založené na jednoduchom princípe, ich základnou úlohou je budovať poznanie. Každá veda vo svojej vybranej oblasti skúma určité objekty, používa pritom vlastnú metodológiu a formuluje závery, v ktorých je obsiahnutý nový moment poznania.

Vo všeobecnosti sa teda vedy charakterizujú ako súbory poznatkov, ktoré sú systematicky usporiadané a overiteľné. Ten, kto je vedcom, je človekom, ktorý má určitý objem poznania, toto poznanie vie obhájiť a ponúknuť ostatným. Aby sa niekto mohol stať vedcom, musí zvyčajne prejsť dlhú dráhu vedeckej prípravy. Prejde rukami viacerých učiteľov, od ktorých prevezme poznatky, spracuje tieto poznatky a vytvorí z nich vlastný pohľad, vlastnú teóriu alebo aspoň vlastnú hypotézu. Vedec nemusí mať nejaký osobný vzťah k objektom svojho vedeckého záujmu. Zväčša platí, že vedecké objekty atómy, stroje, skúmavky a iné predmety, zostávajú zatvorené v laboratóriách a vedec sa vracia domov, k svojej rodine, k svojim blízkym, k svojim

záľubám a podobne. Nás však zaujímajú tí, ktorí sa aj napriek záľubám, rodine a iným životným cieľom stále vracajú k vedeckému pýtaniu, je v nich nepokoj z nepoznaného.

Niekedy si môžeme položiť otázku, prečo to vôbec vedci robia? Prečo sa snažia prekročiť hranicu nepoznaného, prečo sa snažia objaviť nové prvky, nové vzťahy, nové poznatky vo svojom vlastnom odbore? Kde sa v nich berie tá zvedavosť, tá túžba rozšíriť obzor poznania, ponúknuť nový pohľad na svet, na veci okolo nás na to, čo sa okolo nás deje? Jednou z možností je odpoveď, že človek nechce žiť v neznámom, nepoznanom prostredí. To, čo človek nepozná predstavuje pre neho nebezpečenstvo. Nevie čo môže od neznámeho objektu alebo miesta očakávať, neviem či je to bezpečné alebo nebezpečné nevie či je to prospešné alebo naopak. Poznať a pochopiť dianie okolo seba je pre človeka nevyhnutné, ak chce prežiť. Nehovoriac o tom, že cieľom ľudskej existencie nie iba jednoduché prežitie, ale aj kvalita života.

Človek sa nechce venovať iba činnostiam, ktoré zabezpečia prostriedky na zachovanie vlastnej existencie, má vo svojich hodnotách a hodnotových orientáciách aj vyššie, takzvané duchovné ciele, ku ktorým smeruje. Aby sa mohol venovať osobnému rozvoju, duchovnej stránke svojej existencie, potrebuje získať čas. Získanie času sa deje práve cez vynálezy, rozvoj poznania, pochopenie fungovania sveta, pochopenie fungovania rôznych mechanizmov, fyzikálnych, chemických a iných zákonitostí a vzťahov. Vďaka poznaniu človek vyvinul stroje, nástroje, technológie, nové spôsoby

spoločenskej koexistencie. Vďaka tomu všetkému sa ľudstvo posunulo a posúva stále na vyššiu technickú a technologickú úroveň, dovoľme si povedať, že vzniká stále viac a viac voľného času, v ktorom sa človek môže venovať mysleniu, poznávaniu, hľadaniu pravdy. Voľný čas je však iba pridanou hodnotou, sprievodným efektom zdolávania nepoznaného.

Znamená to, že odhaponanéhoľovanie nových poznatkov, hľadanie nových súvislosti, objavovanie nového a nepoznaného je súčasťou ľudskej existencie od počiatkov ľudstva. Máloktorý z vedcov a odhaľovačov nepoznaného je však ochotný pripustiť, že by objekt svojho vedeckého záujmu miloval. Nemiluje atóm, nemiluje bunku, nemiluje chemickú zlúčeninu, nemiluje právny predpis, nemiluje definíciu, graf alebo tabuľku. Iba filozofia má vo svojom názve ono *fileó*, teda milovať. Vedy majú vo všeobecnosti ambíciu systematizovať, dokazovať, overovať a podobne. Ich ambíciou rozhodne nie je milovať objekty svojho záujmu. Použitie výrazu milovať naznačuje, že ide o osobný vzťah, ktorý rozhodne nepatrí do priestoru vedeckej striktností a presnosti. Vnášanie osobného, súkromného a emocionálneho do prostredia vedy je nevhodné, pretože veda musí byť objektívna, všeobecne platná a nemá zohľadňovať individuálne potreby, psychické rozpoloženie alebo aktuálne nálady vedca. Objektívnej vede nezohráva úlohu čo si vedec myslí, ale to, čo sa dá overiť, dokázať a predstaviť tak, aby to všetci chápali a vnímali rovnako, aby sa všetci zhodli na platnosti získaného poznatku. To, čo nám predostiera vedieť ako nové poznanie musí byť pre nás všetkých pochopiteľné a prijateľné. Ak by nám vedec začal rozprávať o svojich

pocitoch z atómov vodíka, o tom ako sú krásne usporiadané ako sa pohybujú a vytvárajú chemické väzby, zrejme by nám takéto poznanie niekým spôsobom nepomohlo ani nás neposunulo dopredu. Takáto výpoveď by bola skôr na úrovni umeleckého výtvoru, než vedeckého poznatku.

Uvedené úvahy naznačujú, že filozofia, hoci ju budeme považovať za súčasť vedeckého systému, má špecifické postavenie vo vedách. Toto postavenie je dané už jej samotným názvom, ale aj históriou, v rámci ktorej sa vyvíjala. Filozofia má vo svojom názve zakomponované slovo láska, filozofia je láskou k múdrosti. Znamená to, že filozof je ten, ktorý objekt svojho vedeckého záujmu nezanecháva v laboratóriu, v knižnici, za dverami svojej kancelárie, ale si tento predmet nosí stále so sebou, tak ako keď miluje inú osobu, stále na ňu myslí, uvažuje o nej, nedokáže na ňu zabudnúť. Samozrejme sa hneď objavuje otázka, či takýto postoj k vedeckému objektu je postojom odborníka a vedca, alebo je to postoj šarlatána, ktorý namiesto hľadania pravdy vymýšľa vlastné bájky a historky o tom, kde sa vzala pravda, akú úlohu má v našom živote a prečo je pre nás dôležitá. Zrejme aj preto sa výraz filozofovať používa často v pejoratívnom zmysle, označujú sa ním činnosti ktoré sú skôr básnením, vymýšľaním, rozprávaním príbehov a nie hľadaním a odhaľovaním skutočnej pravdy a reality. Filozofovia bývajú chápaní ako alchymisti, ktorí hľadajú múdrosť, poznanie, vyššiu pravdu, ktorá nám pomôže pochopiť všetko, čo sa deje vo svete. Ruka v ruke s týmto chápaním filozofie ide aj jej znevažovanie a degradácia na pvedu, ktorá okrem psychickej útechy neposkytne človeku nič dôležité alebo potrebné.

Vo svojej histórii prešla filozofia rôznymi obdobiami. Nachádzala sa v pozícii najdôležitejšej a najvýznamnejšej vedy, ale aj vedy ktorá je úplne zbytočná a nepotrebná. Filozofia stála na začiatku všetkých vied, filozofia bola vedou, ktorá si položila základnú otázku smerujúcu k prvým princípom a posledným určeniam všetkých vecí. Táto základná filozofická otázka vyjadruje fakt, že svet okolo nás je v neustálom pohybe, že všetko okolo nás je v procese, v dianí a tento proces si uvedomujeme a chceme pochopiť. Filozofia, ktorá stála na počiatku dejín európskej civilizácie si uvedomila, že veci okolo nás sa dejú na základe určitých príčin, a že každé konanie, či už slobodné alebo mechanické, má svoje následky a dôsledky. Filozofi si už v počiatkoch dejín európskej kultúry uvedomili, že vzťahy medzi vecami sú poprepájané, že vznikanie zanikanie vecí navzájom súvisí a že je v silách človeka ovplyvňovať tento proces diania vo svete.

Mali by sme teda rozlišovať medzi tým, kto vlastní múdrosť a tým, kto miluje múdrosť. Aj keď múdrosť nepovažujeme za osobu, ku ktorej by sme mali orientovať svoje city, predsa len môžeme hovoriť o tom, že milujeme múdrosť. Keď si premietneme vzťah človeka k múdrosti do medzilidského vzťahu, potom môžeme vidieť obraz človeka, obraz milujúceho v rovnakom nastavení, ako keď človek miluje druhého človeka. Takáto pravá láska preniká človeka skrz na skrz, človek je ochotný položiť život za toho, koho miluje, je schopný obetovať všetko čo má, no nikdy nie je zameraný na úplne vlastnenie, na získanie druhej osoby, na uchvátenie toho, koho miluje. Láska k múdrosti teda nie je láskou vlastnenia, teda že ten, kto miluje múdrosť ju uchopuje a znehybňuje. Neznamená to že múdrosť sa stáva

objektom alebo nástrojom v rukách filozofa, ktorý s ňou manipuluje a používa ju na manipuláciu druhých ľudí. Milovať múdrosť znamená nechať múdrosť slobodnú, chápať ju ako niečo, čo človek nemôže preniknúť ani v plnom zmysle a plnej miere pochopiť.

Tak sa múdrosť podobá na Boha, ktorý nás presahuje, ktorého nemôžeme ani vlastniť ani obsiahnuť, no zároveň je zdrojom nášho limitovaného poznania, je objektom nášho údivu spojeného s tušením toho, aký Boh je. Múdrosť môžeme teda za určitých okolností chápať aj ako osobu, hoci nie v pravom slova zmysle, ale iba v obraznom vyjadrení. Biblická Kniha múdrosti sa vyjadruje podobným spôsobom, personifikuje múdrosť, pričom táto personifikácia môže byť viazaná priamo na osobu Boha. Múdrosť je niečo čo nás vedie na ceste života, je to činnosť ktorá sa uplatňuje v našom rozhodovaní no stále to nie je objekt, ktorý by sme si mohli privlastniť a s ktorým by sme mohli manipulovať či nakladať podľa vlastného uváženia. Múdrosť zmysle filozofickom je vo vzťahu k človeku transcendentná, človeka presahuje, ovplyvňuje ho v jeho myslení a konaní, no nie je závislá od človeka. Zrejme z tohto dôvodu sa tak často múdrosť stáva predmetom personifikácie, je chápaná ako osoba, ako živá osoba, ktorá má svoj vlastný život, osoba s ktorou môžeme komunikovať a ktorá nám umožní či pomôže prežiť dobrý život, v ktorom chápeme to, odkiaľ pochádzame aj to, kam smerujeme.

K tomuto pochopeniu múdrosti však treba prejsť dlhú cestu, ktorá sa začína položením základnej filozofickej otázky, otázky ktorá sa na prvý pohľad javí ako detinská, možno až hlúpa. Častejšie sa

stretávame s tvrdením, že veci sú tak, ako sú, že s tým nič nemôžem urobiť, že nemá zmysel sa tým zaoberať alebo sa na to pýtať, niečo definitívne a absolútne. Nie zriedka je takýto postoj uplatňovaný aj v rovine ľudského rozhodovania, konania a morálnych princípov. Vyjadrenia typu, všetci to tak robia, tak sa to robí odjakživa, to je všeobecne uznávané a platné, to sú tvrdenia ktoré nie zriedka stoja v základoch výchovy nielen rodinách, ale aj v inštitúciách. Viacerí filozofi poukazujú na nebezpečnosť neurčitého člena „ono“, či už je to Heidegger, Levinas, Derrida alebo iní. Neurčitý člen, toto odvolanie sa na akúsi neurčitú múdrosť odzbrojuje každého oponenta, pretože neponúka argumenty, s ktorými by sa dalo polemizovať. Uvedený postoj nie je dôsledkom lenivosti, nie je dôsledkom toho, že by človek nechcel argumentovať a zdôvodňovať svoje tvrdenia. Môže to byť postoj, ktorý je ovplyvnený strachom, že sa každodennosť, všednosť a opakovanie stratia. Je lepšie, ak sa každý deň deje to isté, hlavne vtedy ak nám toto dianie vyhovuje, ak sme s ním spokojní, ak nám status quo lichotí. Nechceme nič problematizovať, všetko je tak ako má byť a tak to aj musí zostať.

Opakovanie je z hľadiska prežitia jedinca aj spoločnosti výhodné. Je to pohyb, ktorý nemá odchýlky, vieme predpokladať čo bude robiť človek, ako sa budú správať členovia spoločnosti, čo môžeme od koho a v akej situácii očakávať. Spoločnosť založená na opakovaní predstavuje mechanický systém, v ktorom človek pôsobí ako ozubené koliesko v hodinách, ktoré sa točí vopred stanovenú rytmu. Je zrejmé, že takto usporiadaná spoločnosť nenecháva priestor pre slobodu a rozhodovanie jednotlivca. Naopak sa očakáva, že človek bude robiť

presne to, čo má robiť, pretože to tak robia všetci, pretože sa to tak robí. Ak niekto hľadanie múdrosti, kladenie otázok, spochybňovanie nespochybniteľných istôt, potom sa zrejme lepšie cíti v neslobode podobne ako Izraeliti, ktorí plakali za plnými misami jedla, ktoré mali v Egypte. Každý, kto sa rozhodne pre konanie v koncepte „ono sa to tak má“, dáva prednosť aktuálnemu pohodliu, ktoré nechce zmeniť. To zároveň znamená, že nie je ochotný pozrieť sa do minulosti a zrevidovať svoje rozhodnutia a svoje konanie. Tento postoj je už od biblického príbehu Adama a Evy známy ako postoj vzdávania sa zodpovednosti alebo prenášania zodpovednosti na niekoho iného. Tejto otázke sa budeme venovať v časti, kedy svoju pozornosť obrátíme smerom k ľudskej slobode. Teraz nás zaujíma otázka múdrosti a spôsobu, ako sa k nej dopracovať. Prvým krokom je vykročenie zo samozrejmosti a každodennosti, polozenie si otázky v momente, kedy si nezvykneme otázku klásť. Je to krok, v ktorom sa postavíme do pozície detí, o ktorých Kristus hovorí, aby ich nechali prísť k nemu, lebo ich je nebeské kráľovstvo. Je to pozícia charakteristická postojom, v ktorom sa neustále opakuje otázka prečo. Opakovane otázky nie je základom pre skepsu, ktorá nič nevyrieši, opakovanie otázky je ochranou pred tým, aby sme upadli do nečinnosti, aby sme sa neponorili do všednosti a každodennosti diania. Je to akoby symbolické opustenie mýtu a vykročenie smerom k hľadaniu logosu, teda niečoho, čo je zdrojom alebo princípom pravidiel a zároveň zdrojom našej jedinečnosti a slobody. Tu sa rodí základná filozofická otázka.

Základná filozofická otázka, ktorá sa pýta na prvé princípy vecí, odhaľuje bytostnú potrebu človeka pochopiť a poznať svoj pôvod. V prípade, že človek to pochopí svoj pôvod, odhalí aj zmysel svojej existencie. Človek sa pýta: som tu náhodou, vyskytli sme sa tu iba ako výsledok náhodného procesu a výberu, sme tu preto, že nás niekto stvoril a chce aby sme tu boli, máme tu alebo mám tu nejaké špeciálne určenie, cieľ ktorý máme dosiahnuť? Tieto a mnohé iné otázky sú nasmerované na odhalenie toho, čo nazývame zmyslom ľudskej existencie. Ak človek vie, odkiaľ pochádza, čo je jeho príčinou, príčinou jeho vzniku, vie kam smeruje, čo je jeho cieľom, čo má dosiahnuť, čo chce dosiahnuť, potom vie, čo má robiť, jeho činnosť mu dáva zmysel a rovnako má zmysel aj jeho existencia. Odpovede na tieto otázky potom môžeme vo všeobecnosti označiť ako múdrosť. Múdry je ten, kto vie prečo je na svete, múdry je ten kto vie, čo chce a prečo to chce, múdry je ten kto sa dobre rozhoduje.

Múdrosť teda nie je sumou množstva poznatkov, ktoré človek má a ktoré ovláda. Múdrosť je schopnosť pracovať s poznaním, je to schopnosť rozlišovať medzi dobrým a zlým, je to schopnosť pozrieť sa na veci z nadhľadu, z inej pozície či iného uhla pohľadu, v ktorom sa objavujú aj iné perspektívy a riešenia.

Európska filozofia má svoje korene spoločné s náboženstvom. Grécka filozofia sa vo svojich základoch konfrontovala s politickým náboženským systémom, ktorého typickým znakom je mýtus. Mýtus je príbeh, rozprávanie. Pre mnohých je aj filozofia príbehom

a rozprávaním. Aj keď by sme súhlasili s týmto tvrdením, predsa filozofické rozprávanie má iné črty, vychádza z iných princípov. Základom mýtického rozprávania je presvedčenie, že príčiny ktoré sa veci dejú nikdy neodhalíme, resp. je celé dianie závislé od bohov a ich vôle. Človek, ktorý sa snaží pochopiť, čo sa s ním deje, má k dispozícii iba jednu jednoduchú odpoveď. Za všetko môžu bohovia, všetko je zapísané v knihe osudu. V horšom prípade sa človek nachádza v pozícii Oidipa, ktorý pozná údel svojho osudu a nedokáže urobiť nič, aby tento údel sa zvrátil. Snaží sa bojovať s osudom, snažím sa vyhnúť tomu, čo jemu predurčené. No ako vieme, neúspešne. Alebo máme k dispozícii druhú možnosť, ktorou je naklonenie si vôle bohov na našu stranu. Vytvoríme teda systém obiet, modlitieb a ďalších úkonov, ktorými sa budeme snažiť ovplyvniť voľby bohov tak, aby sme dlho žili, aby sme mali dobrú úrodu, aby nás nepostihla prírodná katastrofa alebo choroba.

Hlavným dôvodom, pre ktorý sa objavila otázka a hľadanie odpovede bolo pochopenie vlastného zmyslu, pochopenie dôvodu, prečo človek existuje a čo má robiť. Ako sme už u viedli, je veľmi pohodlné nechať sa unášať pravidelne a bez výnimky sa opakujúcim rytmom systému. Toto opakovanie je príjemné iba dovtedy, pokiaľ človeku prináša uspokojenie, pokiaľ efektom tohto opakovania je pohodlie a komfort. Možno preto mnohí spomínajú pozitívne na obdobie totality, pretože sa robilo iba to, čo bolo dovolené či predpísané, človek sa nemusel zaoberať vlastným rozhodnutím, vlastnou slobodou. Až keď nastane situácia, v ktorej opakovanie prináša človeku komplikácie, začne sa voči tomuto systému vymedzovať.

Podobným spôsobom reagovali pravdepodobne aj starí Gréci, ktorí žili v mýtickom modeli myslenia. Nepochopiteľné veci si vysvetľovali cez pôsobenie bohov, ak sa udialo niečo, čo odporovalo ich logike, pripísali to na vrub božej svojvôle. Grécki bohovia rozhodne nežili cnostným životom. Ich vzťahy boli plné intrig, hnevu, nenávisti, vášne a bojov. Rozhnevaní bohovia sa pomstili ľuďoch, hoci ľudia nič zlé neurobili. Neustále kladenie otázky prečo sa veci dejú tak ako sa dejú, priviedlo postupne pýtajúcich sa k záveru, že to nebudú nadpozemské bytosti, ktoré rozhodujú o ich osude, ale že to budú iné príčiny, ktoré za určitých okolností dokážeme odhaliť, pochopiť, poznať a vďaka poznaniu sa s týmito zmenami naučiť aj žiť.

Položenie základnej filozofickej otázky a snaha vymaniť sa zo svojvôle bohov privádza prvých mysliteľov k „filozofickému“ pokúšeniu, ktoré sa v rôznych podobách objavuje až do súčasnosti. Tým pokúšením je opísať systém ako celok opakujúcich sa dejov, ktoré nemajú výnimku, nemajú náhodu, nemajú trhlinu, niet v nich nič, čo by sa nedalo očakávať. Sú to myslitelia, ktorí zmenili uhol pohľadu od náhody k nevyhnutnosti. Odmietli akúkoľvek možnosť vplyvu nadprirodzena, celé transcendentno redukovali na súbor fyzikálnych zákonov. Ich interpretácia reality vychádza z predpokladu, že svet je materiálnym svetom, v ktorom niet žiadneho duchovného princípu, v tomto svete sa nič nedeje náhodne neexistuje nič, čo by sa nedalo vysvetliť cez fyzikálnu kauzalitu. Odkaz filozofov z Milétskej školy bol viac menej jasný, nehľadajme nič, čo by sme mohli nájsť v hmote. Žiadne duchovné sily, žiadne tajomno ani

tajomstvo, iba hmota, ktorá má svoje interné zákony a pravidlá a podľa nich sa riadi a mení.

Takýto postoj znamená, že človek nie je nič iné, iba zhluk základných hmotných prvkov, z ktorých je poskladaný a ktoré rozhodujú o jeho zdraví, aj o jeho myslení, aj o jeho spoločenskom postavení. V takomto interpretačnom rámci nie je možné hovoriť o slobode človeka, nie je možné pýtať sa na prvé príčiny a posledné určenia všetkých vecí. Jednoducho preto, lebo prvé príčiny nie je možné odhaliť a posledné určenia neexistujú. Snaha interpretovať existenciu vesmíru aj človeka cez materiálne princípy je vo filozofii prítomná od samotného počiatku a ľudskom myslení sa objavuje rovnako aj dnes. Vo filozofii pred Sokratom sa materializmus objavuje v rôznych podobách, od radikálneho atomizmu až k Herakleitovmu večnému ohňu, kde hmota je špecifickým nositeľom racionálneho a duchovného princípu. Predsokratovská filozofia bola zameraná na hľadanie prvých princíпов, ich cieľom bolo postupovať od príčin, s ktorými sa stretávame dnes, tu a teraz k príčinám, ktoré stáli na začiatku celého reťazca príčin a následkov. Nie je potom prekvapivé, že pre niektorých to bola práve hmota, ktorá bola symbolom trvácnosti a večnosti. Hmota ktorá sa mení transformuje, pohybuje, ale nikdy nevzniká ani nezaniká. Na druhej strane sa objavila otázka, ako je to s pohybom. Znamená to teda, že hmota je schopná hýbať samu seba, je pohyb večným atribútom hmoty? Ak áno, odkiaľ potom prišla zmena a s ňou súvisiaci pohyb? Prečo hmotný svet nie je absolútne dokonalý a teda bez zmeny a pohybu?

Druhá skupina mysliteľov, ktorí hľadali odpoveď na otázku po prvých princípoch, sa orientovala na procesy, a zamerala svoju pozornosť na dianie a na zmenu. To, že sa niektoré deje opakujú znamená, že tieto deje dokážeme predpovedať aj v budúcnosti. Ak sú splnené určité podmienky, dochádza ku konkrétnym efektom. Napríklad ak neprší, budeme zbytočne očakávať dobrú úrodu, môžeme sa modliť, môžeme prinášať obety, nič tým nezmeníme. Môžeme však priviesť vodu pomocou akvaduktu alebo iným spôsobom zabezpečiť zavlažovanie poľa a aj v prípade nepriaznivého počasia či nepriaznivej sezóny dokážeme zabezpečiť úrodu. Sú však veci a existujú činitele, ktoré sú mimo možnosti človeka, ktoré človek nedokáže odhadnúť a ovplyvniť. Procesy, ktoré skúmali predsokratovci, mali inú povahu ako prírodné procesy a deje. Fungovanie či usporiadanie sveta bolo možné vykladať cez matematiku a matematické vzorce, známymi postavami boli Euklides, Pythagoras a iní. Svet sa stal zrazu opäť tajomným miestom ktoré mu vládnu princípy a sily, tajomné vzorce pomocou ktorých je možné vypočítať také veci, na ktoré by si bežný rozum nikdy netrúfol. Napríklad kruh. Objavila sa teda predstava že za všetkými zmenami a pohybom ktorý sledujeme, sú určité večné, ale nehmotné princípy ktoré platia absolútne. Veci sa síce menia, ale na základe večných a nemenných formálnych princípov, zákonov.

Začiatky gréckej filozofie ustanovili východiskový predpoklad, ktorý s malými obmenami používame aj v súčasnosti. Je to predpoklad, že veci majú svoj materiálny a duchovný alebo formálny základ. To znamená že veci sú z niečoho a sú nejaké. To niečo by sme mohli označiť ako hmotu alebo matériu, to nejaké by sme mohli označiť ako

formu. V nasledujúcich obdobiach až po Sokrata sa filozofi prikláňali raz na jednu raz na druhú stranu, prípadne sa pokúšali hľadať kompromisné riešenie kombinácii hmoty a formy.

Až po vystúpenie sofistov bola základná Filozofická otázka jednoduchá a smerovala k prvému princípu všetkých vecí, hmotnému alebo duchovnému. Sofisti však prišli s iným nápadom. Vo svojej právnickej praxi si uvedomili, že nie je potrebné meniť realitu, stačí zmeniť pohľad človeka. Takmer provokatívne heslo Protagora, že človek je mierou všetkých vecí existujúcich že sú a nexistujúcich že nie sú, je poukazom na to, že nie je potrebné skúmať prírodu a hľadať prvé princípy, pokiaľ chceme byť filozofmi a nie prírodovedcami. Do popredia záujmu sa dostáva jazyk, ako fenomén ktorý vyjadruje naše myšlienky, ale je aj nástrojom, pomocou ktorého chápeme svet a interpretujeme jeho významy. Inak povedané, ak sa pokúšame našom jazyku pochopiť veci, ktoré odporujú jeho logickej výstavbe, nedopracujeme sa k úspešnému cieľu. Ak náš jazyk pozná iba vlnenie alebo častice, potom v takomto jazyku ťažko vysvetlíme a pochopíme princípy kvantovej fyziky, ktorá pracuje s objektami, ktoré nie sú ani časticami ani vlnením. Rovnako ak nemáme skúsenosť s večnosťou alebo s nemennosťou, ktorá nepodlieha času, ťažko je nám argumentovať v takomto logickom systéme, ťažko je nám hovoriť napríklad o božích vlastnostiach, ktoré v mnohých prípadoch odporujú našej skúsenosti a našim logickým princípom.

Základná filozofická otázka a jej formulácia sa javí skôr ako provokácia, ako narušenie platných pravidiel. Je to pohľad za horizont

je to snaha o videnie toho, čo je neviditeľné, je to snaha o vypovedanie toho, čo je nevypovedateľné. Kladenie filozofickej otázky je sizyfovským údelom, pretože už pri jej položení predpokladáme, že odpoveď na ňu bude platná iba chvíľu, iba krátky čas. Jednotlivé formulácie, ako aj spôsob ktorým sa kladenie základnej filozofickej otázky menilo, si predstavíme pri konkrétnych hľadaní odpovedí na to čo je bytie, čo je pravda čo je dobro a čo je krása.

Sumárne zhrnuté môžeme povedať, že kladenie filozofickej otázky nie je jednorazovým aktom, ale je dlhodobým procesom postoja človeka k svetu. Filozofické pýtanie sa je problematizovaním sveta, je odkrývaním toho, čo je na pozadí každodennosti, čo sa nachádza za horizontom možnosti nášho pochopenia a našich interpretácií. Kladenie základnej filozofickej otázky je zároveň situovaným sa do pozície tvorca odpovede, do pozície tvorca nového konceptu reality. Filozofický myslieť neznamená opisovať svet a veci v ňom tak, ako sú, ale filozoficky myslieť pre nás znamená interpretovať svet tak, ako ho my vidíme, tak ako nám dáva zmysel, ako mu my rozumieme. V tejto súvislosti Lyotard hovorí, že filozofia je umením tvorby pojmov. Tým chce naznačiť, že naša skúsenosť s realitou je jedinečná a neopakovateľná, že nikto iný nemôže prežiť náš zážitok a našu skúsenosť so svetom. Dokonca je problém túto našu skúsenosť inému odovzdať, sprostredkovať alebo vyjadriť. Toto je však už súčasnosť. Pred nami stojí cesta ktorú prešlo filozofické myslenie od Sokrata až do dnešných čias a zároveň cesta reformulovania základnej filozofickej otázky.

Zdroje a pramene ku štúdiu:

PETŘÍČEK, M.: *Co je nového ve současné filosofii*. Praha: Nová beseda, 2018. ISBN 9788090675186.

BARTHOLOMEW ,C.,G., GOHEEN, M. W.: *Christian Philosophy : A Systematic and Narrative Introduction*. Baker Publishing Group. ISBN 9780801039119

KUHN, T. *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: Oikoymenh, 2003.

Esej Nové besedy – Čemu věřit? Dan Faltýnek Tomáš Feřtek
Miroslav Marcelli Stanislav Mikeš Miroslav Petříček d'alší. Praha:
Nová beseda, 2020. ISBN 9788090749009.

MARCELLI, M. *Myslenie v sieti*. Bratislava: Absynt – Kalligram, 2018. ISBN 9788089916344.

2 Zmena, náhoda a nevyhnutnosť

Základnou filozofickou otázkou sa teda ukázala otázka po prvých princípoch a posledných určeníach všetkých vecí. Rovnako dôležitou je však aj otázka, akým spôsobom prebieha proces od prvých princíпов k posledným učeniám. Je to proces automatický, proces ktorý nemá výnimky, dej v ktorom je vopred určené naše miesto a to čo sa s nami bude diať? Alebo je to proces, pri ktorom nevieme ani netušíme čo nás čaká nasledujúcej sekunde nasledujúcej chvíli, netušíme, aká bude naša budúcnosť? Na prvý pohľad sa zdá že ide iba o otázku ktorá sa týka ľudskej slobody, teda či sa človek pre svoje konanie rozhoduje sám, alebo či je vopred určené ako sa bude správať. Otázka náhody a nevyhnutnosti, hľadanie ich prítomnosti v našom živote ma však širší dopad a dosah ako iba na slobodné konanie človeka. V predchádzajúcej kapitole sme uviedli, že základy filozofického myslenia v Európe sa vytvárali na otázke, či je dianie okolo nás riadené fyzikálnymi zákonmi vpísanými do hmoty alebo je tu prítomný nejaký zdroj foriem, nejaký generálny prototyp dokonalosti, podľa ktorého vznikajú a existujú všetky veci.

Tak si to predstavoval Platón. Bol presvedčený, že existujú prototypy, formy alebo inak povedané idey, podľa ktorých vznikajú jednotlivé veci vo svete. Dokonalosť ideí je natoľko absolútna, že ich nikdy nedokážeme v plnej miere preniesť do našej každodennej reality, nedokážeme vytvoriť dokonalé veci rovnako ako nedokážeme vytvoriť dokonalú spoločnosť alebo prežiť dokonalý život. Prvým

a základným problémom je zmena. Veci, ktoré sa menia, podliehajú času a to znamená, že museli v čase vzniknúť, museli sa zdokonaľovať a strácať dokonalosť a rovnako museli alebo budú musieť zaniknúť. Zmena je prejavom nedokonalosti. Zmeniť sa môže len to, čo nie je dokonalé pretože iba nedokonalá vec môže prijať ďalšiu dokonalosť, môže sa stať lepšou rovnako, ako sa môže stať horšou. Veci vznikajú, prijímajú a strácajú niektoré zo svojich vlastností menia sa, to ako ich vidíme dnes, už zajtra nemusí platiť a vzťahuje sa to aj na človeka. V tomto dynamickom svete si filozof môže povzdychnúť že všetko sa mení, nič nie je stabilné a preto je ťažké povedať pravdivú vetu, ktorá by mala dlhšie trvanie alebo dokonca všeobecnú platnosť.

Ak sa všetko mení a nič nie je trvalé, potom pred nami vyvstáva otázka kde máme vyhľadať istotu, v čo máme hľadať oporu a pevnosť. Na jednej strane je istota nemenného opakovania, o ktorom sme už hovorili, toto opakovanie je však pre nás neprijateľné pretože nemá oporu v nami vnímanej realite. Vidíme že v prírode nie sú rovnaké veci rovnaké stromy, rovnaké živočíchy ani rovnakí ľudia. Na druhej strane vidíme, že sa opakujú prírodnej cykly, opakujú sa ročné obdobia, mesačné fázy. Letný pohľad na prírodné cykly nám však dáva tušiť, že ide len o vonkajšie opakovanie, akoby formálne opakovanie, v ktorej má každý cyklus inú kvalitu, iný obsah. Naša skúsenosť nám teda hovorí, že okolo seba a sledujeme nie opakovanie v kruhoch, ale akýsi špirálovitý pohyb, v ktorom posledný bod nie je zavŕšením kružnice a naplnením cyklu, ale je pohybom do inej dimenzie do iného nového oblúku v rámci špirály.

Ak teda opakovanie v prírode nie je úplne cyklické, ak začiatok nie je zároveň aj koncom cyklu, tak stojí pred nami otázka: na základe čoho dochádza k tomuto posunu dopredu a či sme schopní tento posun odhadnúť, pochopiť, predvídať, pripraviť sa naň? Alebo je to pohyb náhodný, ktorý nedokážeme predpokladať ani predpovedať a čakáme na to čo nám budúcnosť prinesie? V prípade, že by išlo o vyslovene náhodný pohyb, tak sa vraciame do situácie, ktorá panovala v mýtoch. Ak pripustíme náhodu, ktorá ovplyvňuje malé aj veľké zmeny v živote človeka a celého vesmíru, potom existencia človeka nemá zmysel, pretože človek nevie, aký je jeho cieľ nevie prečo existuje, nevie čo má robiť. Náhoda sa dá len veľmi ťažko zakomponovať do filozofického pohľadu na svet, pretože náhoda vystupuje ako deštruujúci element systému. Svet a veci okolo nás, vrátane nás, sú tu iba náhodou nevieme vysvetliť ako sme sa tu ocitli, nevieme vysvetliť, čo máme robiť, čo sa od nás očakáva čo máme dosiahnuť. To je ako odpoveď neprijateľné.

Ako sme už uviedli, pre Grékov bola náhoda rovnako problematická. Práve filozofia bola nádejou, že odstráni náhodu z uvažovania o svete a človeku. Je jedno, či je ľudský osud otvorený náhodným rozhodnutiam bohov a ich svojvôli, alebo je človek odovzdaný do chaotickej kombinácie náhod všetkého druhu. V jednom aj druhom prípade nemá zmysel snažiť sa o čokoľvek, pretože nie je jasné, aký efekt bude mať naše snaženie. Človek sa môže snažiť o dosiahnutie svojho cieľa, no zároveň už na začiatku musí rezignovať, pretože si uvedomuje, že svoj cieľ dosiahne iba vtedy, ak sa všetky možné aj

nečakané náhody dajú dohromady v ten správny moment a vytvoria tie správne podmienky, v ktorých bude možné vytýčený cieľ naplniť.

Náhoda teda nie je vítaným hosťom v systéme reality. Preto sa Gréci radšej obracajú k nevyhnutnosti, k presne stanovené mu systému, ktorý nemá výnimku a ktorý je absolútne dokonalý. Je ťažké rozlíšiť, či akceptovanie nevyhnutnosti a kauzality bolo úmyselným krokom, ktorým sa myslitelia vzdali ambícií na ľudskú slobodu, alebo úroveň myslenia a stav spoločnosti si ešte nevyžadovali teoretické spracovanie otázky slobody. Akýkoľvek bol dôvod, stojíme pred pokusom vytvoriť koncept dokonalého sveta, ktorý je riadený absolútnymi pravidlami a zmena v ňom sa deje podľa týchto vopred určených a platných pravidiel.

Riešením, ktoré pomohlo zmieriť dva radikálne postoje teda postoj akceptujúci náhodu a postoj preferujúci kauzalitu, sa javí kompromis, v ktorom by mohla byť prítomná tak náhoda, ako aj nevyhnutnosť. Inak povedané kompromis, v ktorom by platili aj pravidlá, ktoré nemajú výnimku, no zároveň by sme sa mohli spoľahnúť na to, že náš život nebude iba opakovaním toho istého v kruhových cykloch, ale že bude špirálovo pokračovať do budúcnosti. To znamená, že by bolo v realite niečo, čo je nemenné, všeobecne a trvalo platné a zároveň, že v realite je to, čo sa mení, čo nemusí byť, čo nie je nevyhnutné.

Platón ponúkol riešenie, v ktorom ideálne a nemenné umiestnil do sveta ideí. Svet, ktorý je večný, ktorý nepodlieha zmenám, je prototypom dokonalosti, je to svet foriem. Naopak, premenlivý svet, v ktorom prežívame našu každodennú skúsenosť, je svetom

nedokonalým, ktorý sa každú chvíľu mení. Dalo by sa povedať, že žijeme vo svete, o ktorom môžeme hovoriť, že vieme, aký by mal byť, ale nemá zmysel hovoriť o tom, aký je. V tomto zmysle bol Platón inšpirujúci pre filozofov a filozofické školy, ktoré zdôrazňovali duchovný rozmer reality, tvrdili, že dôležité a podstatné je to, čo nevidíme, že realita je za hranicami tohto sveta. Je to koncept náhodného sveta, v ktorom vznikajú objekty približujúce sa ideálnej dokonalosti, dokonalosť však nikdy nie sú schopné dosiahnuť. To isté platí aj pre človeka, ktorý žije vo svojom tele, kde je uväznený a nútený žiť v nedokonalosti a premenlivosti, žiť vo svete, kde to čo platilo včera, už dnes neplatí a to, čo platilo dnes, nebude platiť zajtra.

Platónova vízia dokonalého sveta, ktorá bola umiestnená do sveta ideí je zároveň predzvesťou totalitných režimov, ako na to upozornil napr. Popper. Kritickým momentom tejto vízie je fakt, že dianie vo svete je deterministické, minimálne vo svete, ktorý je dokonalý. Múdrosť, ktorá by vládla v dokonalom svete neumožňovala žiadne výnimky ani odchýlky. Bol by to mechanický svet, mechanický nielen v prírodnom dianí, ale aj v ľudskej spoločnosti. Považujeme za prirodzené, že sa človek od svojho narodenia vyvíja, volí si svoju budúcnosť podľa toho, aké sú jeho predstavy o živote, ale aj podľa toho, aké sú jeho schopnosti a možnosti. V dokonalej spoločnosti takáto možnosť neprichádza do úvahy. Človek sa rodí do definitívnej pozície, je mu určené miesto v spoločnosti, je mu vopred určené kto bude, čím sa bude živiť, aký bude jeho život a budúcnosť.

Pre antického človeka bola predstava nedokonalého sveta problémom. Problémom bolo to, že nevedel ani netušil čo sa s ním bude diať, alebo na druhej strane, bolo všetko vopred určené, nezostával priestor pre nečakané veci, ale ani pre slobodu jednotlivca. Idealistická túžba, ktorá je stelesnená v Platónovom myslení významným spôsobom ovplyvnila aj teóriu poznania, presnejšie povedané ovplyvnila spôsob chápania cesty, ktorou sa dopracujeme k poznaniu pravdy. Tu je pustiť sa do úvahy, aký je vzťah medzi pravdou a múdrosťou. Už sme naznačili, že múdrosť chápeme ako schopnosť jednotlivca, človeka konať podľa poznanej pravdy. Múdry je teda ten, kto pravdu nielen pozná, ale podľa pravdy a v pravde aj koná. To je však problém v prípade Platónovej filozofie. V jeho predstave sveta nemôžeme konať podľa poznanej pravdy, dokonca pravdu ani poznať nemôžeme, pretože pravda sa nachádza vo svete ideí, v ktorom môže duša existovať iba vtedy, keď nie je spojená s telom. Ak by si aj človek v rámci procesu anamnézy spomenul na dokonalosť sveta ideí, na pravdu, ktorú v tomto svete videl a zažil, nedokázal by preniesť toto poznanie do hmotného sveta, do sveta klamu a premenlivosti. Znamená to, že u Platóna nikto nemôže byť múdry, hoci Platón predpokladal, že v ideálnej spoločnosti budú vládnuť mudrci, ktorí sú filozofmi a budú vládnuť podľa pravdy zo sveta ideí.

Z hľadiska poznania pravdy to znamená, že k poznaniu a pochopeniu pravdy sa môžeme iba priblížiť, môžeme si iba spomenúť na to, čo sme videli v čase pre existencie našej duše. To má samozrejme dopad aj na možnosti hľadania odpovede na základnú filozofickú otázku. Odpoveď je ukrytá vo svete ideí, vo svete, ktorý je ľudskému hľadaniu

skrytý, môžeme sa k múdrosti tohto sveta priblížiť avšak nikdy túto múdrosť neobsiahneme pokiaľ budeme viazaný na telesnú existenciu. Podľa Platóna vždy vytvárame akúsi paralelnú realitu, niečo ako približné sprítomnenie dokonalého sveta ideí. Človek žije v presvedčení o tom, že aj napriek maximálnemu úsiliu nikdy nedosiahne stav, v ktorom by mohol byť spokojný s úrovňou svojho poznania. V prípade, že tento model aplikujeme na morálne rozhodovanie, dostávame sa do situácie, že človek nemôže definitívne rozhodnúť ani o povahe svojho konania. To znamená, že nikdy nemôže byť definitívne presvedčený o tom, že jeho konanie je dobré alebo zlé, vždy na neho číha nebezpečenstvo omylu, klamu alebo nesprávne interpretácie ideálneho sveta.

Neistota, ktorá pramení z tohto spôsobu poznania pravdy, sa môže veľmi rýchlo stať predmetom zneužitia. Ak presvedčíme človeka o tom, že jeho poznanie je nedostatočné a plné omylov, nie je ťažké presvedčiť ho aj o tom, že my máme patent na pravdu, že my máme špeciálny zdroj poznania, ktorý je napojený priamo na svet ideí a že my sme legitímnymi hlásateľmi pravdy. Tento postoj si osvojili nie len sekty či ezoterické náboženské hnutia, ale aj niektoré náboženstvá, reklamné agentúry, mienkotvorné médiá alebo médiá, ktoré vo svojich obsahoch ponúkajú lži, hoaxy a fakenews. Často nie je veľmi ťažké presvedčiť človeka o tom, že jeho poznanie je nedostatočné, že sa mylí že sa má spoľahnúť na odborníkov, ktorí vedia, majú poznanie. Toto spoľahnutie sa na odborníkov teda na tých, ktorí čerpajú priamo zo sveta ideí, sa stalo súčasťou dnešnej spoločnosti. Ľudia hľadajú zdroje informácií z rôznych kanálov, z rôznych médií a zdrojov. Stačí im

fiktívne presvedčenie, že zdroj, z ktorého čerpajú, je naozaj spojený s prameňom informácií, teda je schopný ponúknuť nám najpravdivejšie informácie, ktoré hľadáme a ktoré potrebujeme. V súčasnosti sme svedkami viacerých káz a problémov, ktoré vznikajú práve vďaka šíreniu neoverených a nepravdivých informácií, ktoré mnohí berú ako fakty a podľa ktorých interpretujú svet okolo seba a riadia svoje rozhodovanie a konanie. Toto však nie je problém, ktorý by súvisel s vedomím nedokonalosti vlastného poznania. Tu sa boríme s iným problémom. Jeho podstata spočíva v neochote akceptovať jednoduché fakty, za problémom stojí snaha odhaliť princíp, je to snaha akoby formulovať základnú filozofickú otázku, avšak formulácia je v tomto prípade násilná. Je to snaha pozerat' sa za horizont, pričom žiaden horizont nie je k dispozícii. Je to neochota akceptovať fakty, realitu každodennosti a za touto realitou každodennosti hľadať niečo nevídané, niečo, čo iní nedokážu objaviť.

Platón sa pri hľadaní pravdy snažil redukovať svet za našim zmyslovým poznaním na minimum. Nový platonici dnes sa naopak snažia rozširovať nové a nové svety tajomných princípov, príčin, ktoré na nás číhajú, vstupujú do nášho života, ovplyvňujú našu každodennosť. Takmer by sa žiadalo odkázať ich na Ockhama, ktorý už v stredoveku upozorňoval na to, že nemáme vytvárať nové pojmy tam, kde to nie je nevyhnutné. Dnes máme pocit, akoby sme sa vo vytváraní nových pojmov, hľadaní tajomných príčin a dôvodov priam predbiehali.

Platón vo svojom filozofickom kontexte sproblemizoval aj pojem reality. Štandardné používanie slova sa vzťahuje na veci a objekty, ktoré vidíme, ktorých sa môžeme dotknúť, s ktorými máme nejakú skúsenosť. Podľa Platóna sú však reálne tie objekty, ktoré sú nemenné, ktoré nemajú začiatok ani koniec. Platón definíciu existujúceho ako toho, čo nevzniklo, nemení sa, nezanikne. Táto Parmenidova predstava o skutočnom bytí zohrala v gréckej filozofii významnú úlohu. Parmenides sa snažil vyriešiť otázku, ako je možné že sa veci menia a zároveň sú dokonalé. Parmenidova odpoveď znela, že dokonalé je iba to, čo sa nemení. Toto nemenné absolútne a dokonale nazval bytím, ostatné veci, všetko to, čo podlieha zmene, vzniku a zániku nazval nebytím.

V Parmenidovej koncepcii sa objavujú náznaky pochopenia absolútneho, ukazuje sa argumentácia, ktorá neskôr vyústí do ontoteologickej argumentácie. Ide defacto o vyjadrenie nášho pohľadu na absolútne bytie Boha. Je bez počiatku a bez konca, nikto ho nestvoril ani nevznikol. Nemení sa, ale každá zmena sa deje v ňom, neprijíma nijakú dokonalosť alebo novú vlastnosť, ani nijakú vlastnosť nestráca. Nepodlieha teda zmenám času, nestarne, neučí sa nové veci ani nezabúda. Niet v ňom nijakej zmeny. Keďže v ňom niet nijakej zmeny, nie je možné aby zanikol. Z tohto strohého opisu je zrejmé, že takúto bytosť alebo takýto stav si nedokážeme predstaviť. Nemáme skúsenosť s tým, že by sa veci nemenili, že by niečo bolo absolútne dokonalé. Ak by také niečo aj existovalo, neboli by sme to schopní poznať, pretože my ako ľudia dokážeme poznávať iba v intenciách času a priestoru, dokážeme vnímať veci tak, že si

uvodumujeme ich časovú následnosť, odlišujeme tie, ktoré sú od tých, ktoré boli a ktoré budú. Naše pochopenie sveta sa deje len vďaka zmene, vďaka tomu, že dokážeme odlíšiť terajší stav vecí od jej iného stavu. Nedokážeme uchopiť bytie vecí, ani vlastnú existenciu ako celok. O to skôr nedokážeme uchopiť ako celok absolútne bytie.

Žijeme vo svete zmeny. Nebytie je svet klamu, je to svet premenlivých a zároveň nepoznatelných vecí, tento predpoklad si osvojil aj Platón. V predsokratovskej filozofii nájdeme viacerých mysliteľov, ktorí sa snažili dokázať neexistenciu času a priestoru, dokázať, že neexistuje pohyb, že to, čo vnímame ako pohyb, je len sled za sebou nasledujúcich pokojových momentov objektu. Veci sa nemenia, v každom okamihu existencie majú svoju aktuálnu dokonalosť. Bytie je podľa Parmenida podobné guli, ktorá má nekonečný polomer a obsahuje v sebe všetky možnosti a všetky situácie, v ktorých sa môže objekt – súcno, vyskytnúť. Bytie je teda podľa Parmenida súhrn všetkých možností a my sa vždy pozeráme iba na jednu z nich. Pozíciu, na ktorú sa pozeráme, považujeme za skutočnosť.

Človek je bytosť, ktorá existuje v čase a priestore. Preto je jeho videnie sveta podriadené funkciám a možnostiam časopriestorového kontinua. Človek nie je schopný vidieť naraz celý priebeh existencie nejakej veci alebo iného človeka. Je schopný zaznamenávať minulosť v pamäti, vie písať históriu a interpretovať minulé udalosti, dokonca sa z nich vie aj poučiť a dokáže si ich aspoň čiastočne emočne sprítomniť. Dokáže prežívať radosť, ktorú prežíval v minulosti, vie sa nechať preniknúť smútkom, ktorý ho premkol v negatívnych chvíľach

jeho života, dokonca sa vie emocionálne naladiť aj na skúsenosť iných, dokáže plakať s plačúcimi a radovať sa s radujúcimi. Človek si rád sprítomňuje minulé chvíle, pozerá na fotky a filmy, ktoré zachytávajú jeho minulé zážitky.

Človek sa snaží uchopiť Parmenidovské bytie ako celok. Chce v jednej chvíli obsiahnuť minulosť aj prítomnosť seba, aby v jednom momente bol prítomný celý jeho život. Preto si projektuje aj budúcnosť, tvorí si predstavy a vízie toho, ako by chcel žiť, čo od života očakáva, aký má jeho život zmysel. Na základe predchádzajúceho poznania, skúsenosti a ďalších faktorov si modeluje svoj život. Človek prechádza v živote rôznymi situáciami, niektoré si ukladá do pamäti, iné radšej z pamäti vypúšťa. No vo všeobecnosti môžeme povedať, že to, čo robí človeka vlastníkom jeho života, je práve schopnosť povedať, toto je môj život. To je špecifická schopnosť, i keď v prípade človeka, nie je úplne dokonalá. To je vedomie seba. Človek je schopný vidieť svoj život ako jeden zmysluplný celok, ako parciálne bytie, ako niečo, čo má začiatok a koniec, no celý proces existencie sa odohral ako sled udalostí, ktoré za sebou nenasledovali náhodne, ale pre nejakú príčinu. Rovnako si človek uvedomuje, že sled udalostí v jeho živote nebol sledom kauzálnym, že jeho rozhodnutia neboli determinované, že mohol voliť cestu a mohol projektovať cieľ.

Zrejme je, že na pozadí existencie človeka je niečo, čo je nemenné, niečo, vďaka čomu môžeme povedať, že je to ten istý človek, ktorý sa pred rokmi narodil, je to ten istý človek, ktorý chodil do školy,

pracoval v knižnici a teraz sedí v kancelárii. Je to stále jeden a ten istý človek, hoci sa v ňom vymenili všetky bunky, s výnimkou neurónov, hoci ten človek vyzerá inak, možno by sme ho ani nespoznali na starej fotke. Čo je teda tým elementom, čo je dôvodom, že môžeme povedať, je to ten istý človek?

Riešenie ponúka Aristoteles v kombinácii matérie a formy, ako konštitučných princípov všetkého, čo existuje. Aristoteles vychádza z predpokladu, že skutočné je to, čo je prítomné pred mojimi zmyslami, to, čoho sa môžem dotknúť, čo môžem vidieť, s čím mám zmyslovú skúsenosť. Nemá význam spochybňovať realnosť existencie vecí, s ktorými máme zmyslovú skúsenosť. Je však potrebné chápať, že ide o veci dočasné, veci, ktoré vznikli, zaniknú a menia sa.

Už sme spomínali, že v začiatkoch filozofického myslenia sa v objavili dve tendencie. Jedna tendencia sa snažila prioritizovať hmotu ako základný stavebný materiál, druhá tendencia sa snažila dať do popredia systém a jeho pravidlá či zákony, podľa ktorých sa hmota organizuje a usporaduje. Aristoteles sa snažil tieto dve antagonistické tendencie spojiť do jedného pohľadu na svet. Tieto pohľady sami o sebe nie sú ani tak protirečivé, skôr ich zástancovia nie sú schopní uvažovať inak, nie sú ochotní vidieť veci inak. V tomto zmysle je to práve Aristoteles, a pred ním ešte Sokrates, ktorý dokázal v samozrejmom vidieť jedinečné a v opakovaní videl originalitu.

Ako sme už naznačili, Aristoteles venoval pozornosť veciam, ktoré existujú a svoju existenciu nám manifestujú cez zmyslovú skúsenosť,

našu zmyslovú skúsenosť. Ako ďalej tieto veci poznávať? Keby sme sa vydali cestou Platóna, potom by sme museli začať hľadať prototyp, ideu, racionálne zdôvodnenie existencie tejto veci. Možno by sme sa na ceste zdôvodňovania dostali až na cestu ezoteriky, ako niektorí novoplatonici, ak by sme pri vysvetľovaní využili rôzne duchovné a semiduchovné bytosti, ktoré sa na vzniku a udržaní existencie veci podieľali. To samozrejme nie je výsmech, ani ponížovanie či znevažovanie spôsobu myslenia a argumentácie. Pre filozofov tej doby bola existencia eónov alebo nebeských sfér súčasťou obrazu reality a tak sa iba pokúšali sformulovať nové a nové súvislosti, ktoré by sa medzi týmito špecifickými súcnamy mohli vyskytovať. Aristoteles však do tohto príbehu vstupuje inými dverami. Interpretuje vec tak, ako sa mu javí, ako ju vidí. Snaží sa zistiť, čím sa konkrétna vec podobá ostatným veciam a čo má od nich odlišné. Základnú podobnosť všetkých vecí objavuje Aristoteles v existencii. Všetky veci sú zaujímavé pre Aristotela už len tým, že sú, že existujú. Ďalšia postupnosť je taká, že dokážeme v realite vyčleniť veci, ktoré majú veľa spoločných vlastností, dokážeme určiť konkrétne kľúčové vlastnosti, na základe ktorých vytvoríme klasifikáciu. Podobne ako neskôr v prírodných vedách boli klasifikované živočíchy a rastliny práve na základe tohto kľúča. Na začiatku je teda opis a usporiadanie objektov do skupín.

Aristoteles však nesleduje zámer, ktorý majú prírodovedci a spoločné znaky sa snaží čo možno najviac zúžiť. Pohyb a spôsob pohybu je kľúčovou kategóriou. Je to logické, pretože je to práve pohyb, ktorý podľa Aristotela nemôže vzniknúť sám od seba, ak sa veci hýbu, musí

byť za nimi hýbateľ. A práve na základe tohto hýbateľa možno rozdeliť veci do štyroch kategórií. Prvé delenie je jednoduché, realita je rozdelená na veci, ktoré nie sú schopné pohybu a na tie, ktoré dokážu hýbať seba samých. Neživé veci, predmety teda tvoria samostatnú kategóriu, ktorá v sebe obsahuje všetko, čo je riadené vyslovene mechanickými zákonmi fyziky a kauzality. Druhú skupinu tvoria veci, ktoré sú schopné vlastného pohybu, dnes by sme povedali, sú schopné látkovej výmeny, menia energiu, rastú, žijú. K živým veciam patria rastliny, živočíchy a ľudia. Spôsob ich pohybu, ako aj formy pohybu, sa odlišujú. Rastliny sú schopné iba rásť, živočíchy sú schopné zmyslového vnímania a reakcií na zmyslové vnemy a človek je schopný zmyslové vnímanie spracovať rozumom, a tak sa aj rozhodnúť pre ďalšie konanie. Za každým konaním a dianím sa nachádza príčina, pretože nič sa nedeje bez príčiny.

Príčinou pre pohyb a zmenu je v každom prípade nejaký podnet. Njaký energetický impulz, či už v podobe nárazu zvonku, slnečného lúča, ktorý otvára kvet rastliny, zvuk v kroví, kvôli ktorému zviera uteká od možného rizika alebo slovo, ktoré urazí iného človeka tak, že svojho protivníka zabije. Škála príčin je naozaj široká a vidíme, že nejde iba o vyslovene mechanické príčiny, ktoré spôsobujú pohyb a zmenu. Každá akcia v prírode aj vo vesmíre je nasledovaná reakciou, ktorá zodpovedá, alebo by mala zodpovedať podnetu. Z hľadiska mechaniky platí, že za štandardných podmienok teleso nebude mať vyššiu rýchlosť, ako malo teleso, ktoré bolo zdrojom pohybu. Alebo v elektrickej sieti nebude väčšie napätie ako to, ktoré bolo vyrobené turbínou v elektrárni. Intenzita a miera pohybu je

vyriešená, problémom však zostáva smer. Pri mechanickom pohybe je trajektória pohybu určená konkrétnymi premennými. Aristoteles si však uvedomoval, že živé objekty nefungujú ako stroje, veď ich princípom je entelecheia, oživujúca forma, ktorá je v prípade človeka dokonca racionálna a svoje rozhodovanie a konanie si aj uvedomuje. Inými slovami povedané, každý pohyb, každá zmena má akoby dve dimenzie. Prvá dimenzia je aktuálna, teda bezprostredná reakcia na podnet. No je tu aj druhá dimenzia, ktorú by sme mohli nazvať dimenziou účelu, finálneho zacielenia celej činnosti, zamerania celého bytia.

Východiskom z riešenia problematického vzťahu medzi náhodou a nevyhnutnosťou sa u Aristotela javí zavedenie kategórie možnosti. Nie všetko, čo je možné, sa musí aj uskutočňovať, resp. nemusí sa uskutočňovať aktuálne. Ideálny svet, v ktorom je obsiahnutá celá dokonalosť bytia, je teda dokonalý len potenciálne, teda len v tom zmysle, že predstavuje prototypy, nie je však dokonalý reálne, jeho dokonalosť sa neuskutočňuje. To znamená, že jediná dokonalosť, ktorá je reálna je tá, ktorá sa uskutočňuje, realizuje sa. To, že sa celá dokonalosť, všetky jej nuansy, nemôžu realizovať v jednom momente neznamená, že to, čo vidíme je nedokonalé. Dokonalosť veci nespočíva v jej koncentrácii všetkých dokonalostí, ale v uskutočňovaní tých dokonalostí, ktoré vec – súcno môže v danej možnosti niest' alebo uskutočňovať.

Dokonalosť teda nespočíva v maximálnom a absolútnom uskutočňovaní každej dokonalosti v jednom momente, ale dokonalosť

je daná uskutočňovaním ako takým. Ako sme už naznačili, z ontologického hľadiska je existencia základnou dokonalosťou, ktorou sa uskutočňovanie odlišuje od možnosti. Dôležité však je, prečo dochádza k zmene a akým spôsobom je zmena vyvolaná. Teda či je zmena dôsledkom náhody alebo je dôsledkom kauzálneho pôsobenia príčin, ktoré sú vopred určené a stanovené. Aristoteles bol presvedčený, že svet okolo nás je kozmos, je to poriadok fungujúci v harmónii. Tomuto názoru nemôžeme veľmi odporovať, hlavne pokiaľ sa na realitu pozeráme bez optiky ľudskej slobody. Pri neživých súcnoch, rastlinách alebo živočíchoch nám je v podstate jedno, či je ich existencia náhodná alebo nie, či sa objavili preto, že to bolo dopredu určené alebo sa objavili úplne náhodou. Je nám to jedno preto, že oni slobodu nemajú a preto ani netúžia po slobodnom rozhodovaní. No zároveň si uvedomíme, že nie je jedno, či dnes večer stretne medveďa, ktorý nás môže usmrtiť, alebo sa ten medveď bude pohybovať mimo miesta, kadiaľ pôjdem ja.

Je pre mňa dôležité vedieť, či sa ten medveď objavuje v mojej záhrade preto, že je to nevyhnutné alebo preto, že je to logické. To je rozdiel. Ak žijem v lokalite, kde sa vyskytujú medvede a nechávam odpadky rozhádzané po záhrade, nemám oplotenú záhradu, nemám v záhrade psa, potom je možné, že sa tam medveď objaví. Z hľadiska uskutočnenia možnosti výskytu medveďa v mojej záhrade som urobil všetko preto, aby sa tam objavil. To však neznamená, že sa tam nevyhnutne objaví. Ako vidíme, nie je to ani náhodné a nie je to ani nevyhnutné. Cesta vedie stredom. Pre uskutočňovanie nejakej možnosti musia byť splnené podmienky, ktoré sú minimálne

nevyhnutné preto, aby sa niečo začalo diať, aby medveď vstúpil do záhrady. No ani to, že sa bude v záhrade vyskytovať, automaticky neznamená, že ma musí pripraviť o život. Premenných, ktoré sa v tejto situácii vyskytujú, je obrovské množstvo. Je to takmer nekonečné množstvo možností, z ktorých sa zrealizuje iba časť, iba jedna konkrétna línia príčin a následkov. Nemôžeme povedať, že by sa daná situácia udiala úplne náhodne, že by to bolo zhodou okolností, že by sme sa nachádzali v nesprávnej chvíli na nesprávnom mieste.

Optimisti smerom k determinizmu tvrdia, že keby sme poznali všetky možnosti, keby sme mali k dispozícii vedomosť o všetkých premenných, ktoré sa v danej situácii nachádzajú, tak by sme vedeli presne predpovedať priebeh celej udalosti. Inak povedané, ak by sme poznali celú situáciu ohľadom medveďa v záhrade, teda by sme poznali všetky premenné, jeho spôsoby správania, jeho reakcie na vyrušenie, jeho aktuálne naladenie, vedeli by sme, či je hladný, či hľadá partnera, aké jedlo preferuje, či už v záhrade niekedy hľadal potravu a pod. Bolo by to naozaj nekonečné množstvo otázok, ktoré by sme museli zodpovedať, aby sme s istotou mohli tvrdiť, aké bude ďalšie správanie medveďa. Aj napriek tejto istote sa môže v procese uskutočňovania mnoho premenných zmeniť, veď preto sú premenné, a situácia môže skončiť úplne inak, ako sme racionálne vypočítali.

Je zrejmé, že takúto komplexnú analýzu situácie si nemôžeme dovoliť. Nemáme čas ani schopnosti analyzovať všetky premenné, mnohé z nich sú totiž ukryté nášmu poznaniu, mnohé z nich nedokážeme postihnúť, pochopiť ani si ich uvedomiť. Preto aj napriek všetkým

deterministickým pokusom o výklad diania vo svete, musíme konštatovať, že veci sa nedejú na základe nemeniteľného programu ani na základe vopred daného plánu, aspoň nie striktného plánu, ktorý by mal v sebe zakomponovaný každý pohyb v realite. Máme teda akceptovať, že súčasťou našej existencie je náhoda, že naše poznanie nie je schopné poskytnúť nám dostatok argumentov a informácií, na základe ktorých by sme sa mohli rozhodnúť?

Nie je to celkom tak. Kozmos si môžeme predstaviť ako systém alebo ako projekt, ktorý podľa Aristotela smeruje k určitému cieľu, k završeniu. Tým završením je dokonalosť. Ak povieme, že dokonalosťou je sama existencia, potom platí že jediným cieľom kozmu je to, aby existoval. Všetky zmeny, ktoré sa udejú vo vesmíre majú smerovať k jeho zachovaniu. Ak sa pozrieme na prírodu, tak tu je celé dianie zamerané na zachovanie jedinca a následne druhu. V tomto prípade by teda platilo, že naozaj cieľom systému je jeho reprodukcia a zachovanie. Nie je teda dopredu určené a presne stanovené, ako sa veci budú vyvíjať, ako sa budú zmeny diať. Vieme však, akým smerom sa bude uberať pohyb reality, nie jednotlivých častí, ale celku. Dianie v kozme je prírodným dianím, ktoré sleduje svoj cieľ, nie je v ňom sloboda, ale je v ňom nepreberné množstvo možností, ktoré sa môžu stať skutočnosťou.

Nad premenlivým svetom teda nestojí absolútny svet ideí, ktorý by diktoval nedokonalému kozmu, ako sa má meniť. Nad realitou sa nachádza niečo, čo je síce nemenné, ale iba možné. Nad fyzikou stojí metafyzika, pravidlá a normy, ktoré sa nachádzajú medzi náhodou

a nevyhnutnosťou. Metafyzika sa nevenuje zmenám, ktoré sa dejú na úrovni prírodných súcién, tie boli predmetom fyziky. Nevenuje sa tomu, čím sa veci odlišujú, ani ich jednotlivým určeniam, ale svoj záujem smeruje k tomu, čo majú všetky veci (súcna) spoločné. Metafyzika sa venuje tomu, čo fyzika predpokladá. Zjednodušene môžeme povedať, že metafyzika ponúka komplexný pohľad na bytie ako také. Nie však na bytie, ktoré by zodpovedalo Parmenidovej či Platónovej predstave, ale na bytie, ktorého základným znakom je potencialita.

Zdroje a pramene ku štúdiu:

MARKOŠ, A. *Náhoda a nutnosť*. Pavel Mervart, 2008. ISBN 9788086818665.

FRANKL, Viktor E.: *Vůle ke smyslu : vybrané přednášky o logoterapii*. Brno: Cesta, 2006.

OTISK, M.: *Metafyzika jako věda. Ibn Sína a Ibn Rudš ve scholastické diskusi*. Praha: Filosofia, 2006.

WILDMAN, W. J.: *In our Image*. Oxford University Press, 2017. ISBN 9780198815990

TREMLIN, T.: *Minds and Gods*. Oxford University Press, 2006. ISBN 9780199739011

3 Metafyzika – nevyhnutnosť za hranicou fyziky

Metafyzika je jedným označovaná za kráľovskú disciplínu filozofie, inými je odsudzovaná ako blúznenie, ktoré nemá ďaleko od gréckeho mýtu, z ktorého sa snažila filozofia vymaniť. Pre Comta je metafyzika len inou alternatívou náboženských predstáv o svete a podľa jeho názoru tak, ako metafyzika nahradila náboženstvo, neskôr pozitívna filozofia a pozitívna veda nahradia metafyziku. Kritikov, ktorí sa k metafyzike stavali negatívne bolo v dejinách európskeho myslenia viacero a ich dôvody boli rôzne. Základným problémom bolo vo väčšine prípadov to, že sa metafyzika snažila a snaží pohybovať za hranicami, ktoré ohraničujú možnosti ľudského rozumu. Niekedy sa dokonca pokúša tieto hranice ustrážiť a metafyzika sa obmedzuje na vymenovanie kategórií súcna, ktoré nijakým spôsobom nerozširujú naše poznanie, iba opisujú spôsob, ktorým myslíme. Inokedy sa zase myslitelia neudržia na uzde, ako napríklad Swedenborg, ktorého Kant nazýva duchovidcom.

Vo všeobecnosti je presun do pozícií metafyziky snahou prejsť od konkrétneho k všeobecnému, od individuálneho a jedinečného k celku a systému. Aj preto je postavenie a úloha metafyziky vnímaná kriticky, pretože sa v rukách niektorých mysliteľov stáva teóriou všetkého. To znamená, že sa snaží popísať kauzalitu vyššieho stupňa, kauzalitu, ktorá je nad fyzikou, nad každodennými javmi. Niet divu,

že sa tu filozof poľahky dostane do situácie, kde svoje tvrdenia nevie dokázať a nevie argumentovať pri konfrontácii so skúsenosťou z reality. Problém metafyzika spočíva aj v jeho viazanosti na autoritu. Okrem iných poukazoval na tento problém F. Bacon, ktorý nebol spokojný s tým, že sa stačí odvolať na autoritu, ktorou bol v jeho dobe už viackrát spomínaný Aristoteles. To, že sa s tvrdením niekoho stotožňuje veľa ľudí neznamená, že je potrebné toto tvrdenie považovať za pravdivé. Vždy treba byť ostražitý a mať sa na pozore, pretože metafyzika predstavuje riziko v podobe možného úniku za hranice logiky a skúsenosti. Nakoniec to bola práve metafyzika, ktorá rozdelila novoveké európske myslenie na dva tábory: racionalistov a empirikov. Empirici odmietali akékoľvek poznanie pred skúsenosťou a racionalisti sa naopak spoliehali iba na rozum, ktorý je jediným spoľahlivým nástrojom poznania.

Základný koncept metafyziky vytvoril viackrát spomenutý Aristoteles, ktorý sa vlastne nechal inšpirovať jazykom a jeho logikou. Jazykové kategórie a systém jazyka sa stali stavebným kameňom pre vybudovanie metafyziky. Základom všetkého je vec, keďže sa pohybujeme v európskej paradigme, ktorá je substanciálna. Súčno alebo vec má určité vlastnosti, ktoré sú definované ďalšími jazykovými kategóriami. Súbor slovných druhov a vetných členov obsahuje určité pravidlá, ktorými sa viaže a ktoré nám umožňujú tvoriť vety a formulovať výpovede. Podstatné meno určuje podstatu veci, ako hovorí sám názov. Podstatné meno by v pravom slova zmysle malo vyjadrovať to, čo robí danú vec vecou. Podstatné mená sú delené na mužské a ženské vzory a k nim sa pridáva stredný rod.

Takže naše myslenie automaticky funguje v režime troch rodov a dvoch pohlaví. Pre bližšie určenie podstatného mena používame ďalšie určenia, ktorými bližšie popisujeme situáciu podstatného mena. Pomocou prídavného mena určujeme jeho ďalšie kvality, pomocou zámena určujeme vzťahy, príslovky určíme miesto, pomocou číslovky určíme čas, opakovanie a počet, pomocou slovesa určíme činnosť, dej ale aj trpnosť. Podobne by sme mohli pokračovať pri každom slovnom druhu a dostaneme sa k celému systému kategórií.

Filozofia v 20. storočí, viac ako inokedy v dejinách, zaujíma kritický postoj k metafyzike. Už sme naznačili, že v celých dejinách sa objavili kritici metafyziky, no až v 20. storočí sa objavuje názor, že žijeme v dobe, ktoré už opustila metafyziku.

Jedným z hlavných dôvodov, pre ktorý je metafyzika kritizovaná, je jej tendencia k jednote. Snaha o vykladanie sveta a vesmíru ako jedného, jednotného systému bola pre Aristotela jediným riešením a jediným východiskom, ktoré mohol použiť pri hľadaní dokonalosti. Ruka v ruke s hľadaním systému jednoty sa objavuje aj systém racionality. Racionalita je spojená s jazykom, to čo je vyjadriteľné v jazyku je skutočné. A tak celá škála možností, ktoré môže realita uskutočňovať je vyjadriteľná v jazyku. Inak povedané, podľa Aristotela, všetko čo je mysliteľné, všetko čo je možné, sa môže stať skutočným. Veci a vzťahy, ktoré odporujú pravidlám nášho jazyka, sa nikdy nemôžu stať skutočnými. Inak povedané, to čo si nevieme predstaviť, nemôže ani existovať. Známy je prípad domorodcov, keď k ich pobrežiu po prvýkrát priplávali lode kolonizátorov. Domorodci

nedokázali na horizonte vidieť a identifikovať lode, pretože to boli objekty, s ktorými doteraz nemali skúsenosť, objekty ktoré boli v ich jazyku nevyjadriteľné a nedefinovateľné. Táto neschopnosť vyjadriť podstatu, ale i znaky nových objektov viedla k tomu, že ich vedomie domorodcov vyhodnotilo ako neexistujúce.

Ako druhý môžeme uviesť príklad, ktorý sa nachádza na začiatku Foucaultovej knihy Slová a veci. Foucault tam uvádza klasifikáciu živočíchov, ktorá sa nachádza v istej čínskej encyklopédií. Kategórie, do ktorých sú radené jednotlivé zvieratá, sa nám môžu zdať naozaj bizarné. Zvieratá sa delia na tie, ktoré patria cisárovi, tie ktoré sú zabalzamované, tie ktoré sú zdomácnené, na sirény, bájne zvieratá, túlavé psy, nespočítateľné zvieratá, zvieratá nakreslené štetcom z ťavej srsti a iné. Ak porovnáme túto taxonómiu s tým, čo zaviedol Linné, potom je nám zrejmé, že ide o dva nesúmerateľné systémy, v ktorých nie je možné hľadať žiadnu podobnosť. Na druhej strane si však musíme uvedomiť skutočnosť, že ak by sme priniesli Linného taxonomicky systém do starej Číny, pozerali by sa naň s rovnakým údivom, ako sa my pozeráme teraz na čínsky model.

Kritika metafyziky v 20. storočí poukazuje práve na tento fakt, teda na fakt že nie sme schopní vytvoriť jeden všeobecne platný systém vysvetľovania a chápania sveta a diania v ňom. Prepojenie metafyziky a racionality vytvorilo absolútny systém, systém v ktorom nie sú možné výnimky ani odchýlky. Veľmi zásadným pojmom, s ktorým myslenie v 20. storočí pracuje, je pojem inakosti. Inakosť alebo odlišnosť je práve to, čo nemá v metafyzike svoje miesto. Hegel sa

síce pokúsil v 19. storočí cez dialektiku vnieŤ do systému tézu a antitézu, teda tvrdenie a protirečenie, no v konečnom dôsledku výsledkom celého procesu dialektiky bolo zjednotenie v syntéze. Ak sa teda objavila inakosť, tak iba na chvíľu iba do toho momentu, pokým nebola absorbovaná a zahrnutá do syntézy. Dominancia racionality spojenej s metafyzikou bola kritizovaná aj preto, lebo sa stala základom totalitných režimov, nielen tých, ktoré sa objavili v 20. storočí, ale všetkých totalitných myšlienok, ktoré sa objavili európskych dejinách. Princípom totality je presvedčenie, že existuje jediná pravda, ktorá ovládne všetko a všetkých. Je to metafyzická pravda, ktorá je absolútna a platí bez výnimky. Ten, kto pravdu nepozná, musí ju spoznať, ten kto ju odmieta, musí ju prijať pretože inej pravdy niet.

Za týmto presvedčením sa skrývajú všetky otrokárske systémy, vykorisťovanie, rasizmus, etnická či akákoľvek iná nerovnosť a netolerancia. Ak by sme túto nedôveru v metafyziku analyzovali cez pohľad evolučnej psychológie, potom by sme mohli povedať, že ide o správanie, ktoré si človek priniesol z doby kamennej. Je to správanie v ktorom človek akceptuje iba členov svojej skupiny, svojej tlupy. Človek doby kamennej mal rozvinuté základné inštinkty, ktoré mu umožňovali prežiť v skupine a zároveň prežiť aj v súperení medzi skupinami. Človek ako biologická bytosť sleduje ciele, ktoré sú v jeho biologickej, či genetickej výbave dané. To je to, s čím sa človek rodí. Viac, ako to, či je ľudská myseľ po narodení čistá tabuľa, ako to predpokladal Locke alebo sú v nej vrodené idey, ako si myslel Descartes, by nás malo zaujímať, ako je disponovaný mozog človeka

svojou štruktúrou a konfiguráciou synapsií. Mozog je akoby hardvér, no ak je tento hardvér nedostatočne výkonný, potom do neho niektoré aplikácie jednoducho nenainštalujeme, alebo v ňom nebudú fungovať.

Hľadanie pravdy je ušľachtilá vec. Otázka je, či je hľadanie pravdy prostriedkom, pomocou ktorého človek odhaľuje zmysel vlastnej existencie alebo je to nástroj, pomocou ktorého porazí druhého. Komunikácia a argumentácia pri ktorej sa dvaja alebo viacerí komunikujúci snažia odhaliť pravdu, je veľmi často komunikáciou na úrovni hádky. To znamená, že komunikujúci vstupujú do diskusie alebo skôr do hádky naladení emočne, planie v nich hnev, dokonca až nenávisť alebo závisť. Emócie sú prirodzenou výbavou človeka prírodného, emócie mu majú umožniť nastaviť biologické systémy v jeho organizme na príchod nebezpečenstva. Krv sa nahníe do svalov, aby človek mohol bojovať alebo utekať, mozog je ten posledný orgán, ktorý by mal byť v takýchto chvíľach zásobovaný krvou. A tak všetci bojovníci za pravdu, všetci, ktorí horia za pravdu sú vlastne tí, ktorí nemajú pravdu vo svojej mysli alebo vedomí, ale majú pravdu vo svojich prekrvených svaloch.

Podobne to platí aj o všetkých vojenských a kultúrnych aktivitách, ktoré majú nad sebou zástavu pravdy. Absolútna pravda je nebezpečná a stala sa víťazným nástrojom pre mnohé takéto aktivity. Absolútna pravda, ktorá je výsledkom uvažovania v intenciách metafyziky, je pravda, ktorá je nespochybniteľná. To znamená, že neexistuje konkurencia, nie je potrebná diskusia. Cesta hľadania sa skončila, dosiahli sme cieľ, ukoristili sme absolútnu pravdu a teraz ideme meniť

svet podľa nej. Nevstupujeme do diskusie, ale do boja. Ideme ovládnuť ostatných našou pravdou. No skôr ako o pravdu ide o moc, ktorá má ovládnuť. Leopold II. zomrel na prelome 19. a 20. storočia, teda relatívne nedávno. Aj napriek tomuto pokročilému času, kde by sme predpokladali, že kultúrna evolúcia pokročila ďaleko dopredu, považoval čiernych obyvateľov Konga za zvieratá. Po dvoch tisícročiach budovania civilizovanej spoločnosti sa objavuje situácia, že človek nie je považovaný za ľudskú bytosť. Pýtame sa, aký myšlienkový systém môže niekoho do viesť k takémuto stanovisku? Podobne by sme si túto otázku mohli položiť aj pri ďalších veľkých ale aj malých pokusoch o nastolenie totalitného systému.

Keď sme vyššie hovorili o Platónovi a o tom, ako jeho teóriu nazval Popper prvou teóriou totalitarizmu, mali sme na mysli presne tento rozmer jeho myslenia. Rozmer, v ktorom sa stráca schopnosť vidieť iné. Ak pracujeme s predstavou o jedinej forme dokonalosti, ak je svet ideí iba jeden a je iba jeden typ múdrych, ktorí tento dokonalý svet implementujú do našej každodennosti, potom sa všetci musia podriadit' a prijať jedinu a najvyššiu pravdu.

Silnou stránkou metafyziky je jej opora v logike. Vnútoraná stavba metafyziky je logická a preto už na prvý pohľad vyzerá dôveryhodne. To, že sa nič nedeje bez príčiny, že každý pohyb a každá zmena musí mať svoju príčinu je tvrdenie, o ktorom nepochybujeme. Problém nastáva až vtedy, keď chceme túto metafyzickú, všeobecne platnú logiku aplikovať na svet skúsenosti. Metafyzika, keďže sa orientuje na to, čo je za fyzikou, si nie zriedka dovoľí urobiť skratku, ktorou

jednoducho obíde alebo úplne odignoruje skúsenosť a fakty. Na začiatku to môže byť len malá odchýlka a protirečenie so skúsenosťou, pomocou ktorej dokážeme udržať systém pohromade. No na konci to môžu byť sny duchovidcove, ktoré kritizoval Kant alebo celý systém vymyslených síl a bytostí, ktoré sú príčinou pohybov a zmien okolo nás. Veď predsa nič sa nedeje bez príčiny. A keď nevidíme explicitnú príčinu zmeny, tak si veľmi rýchlo nejakú nájdeme.

Metafyzika v Aristotelovom zámere mala skôr deskriptívnu povahu. Jej úlohou bolo systematizovať naše poznanie a našu skúsenosť, nie ju prekračovať a rozprávať o tom, čo je za ňou. Je to však veľké pokúšenie, keď má človek v rukách nástroj, z ktorého sa dá vybudovať systém všeobecného až absolútneho poznania. Zároveň si však musíme uvedomiť, že metafyzika potrebuje moc, potrebuje oporu v sile. Jej pole pôsobnosti je za skúsenosťou. Ak nebudeme pracovať, nebudeme mať peniaze a nebudeme si môcť kúpiť jedlo. Ale môžeme začať kraďnúť, aby sme si zabezpečili živobytie. Pritom môžeme aj niekoho zabiť, krádež sa môže zmeniť na lúpež. Všetky uvedené tvrdenia sú logicky v poriadku a nijako si neodporujú. No v žiadnom prípade nemôžeme povedať, že kto nepracuje bude kraďnúť, lúpiť a zabíjať. Takéto tvrdenie je zjednodušené, povrchné a nezodpovedá skúsenosti. Na druhej strane sa ale skúsme zamyslieť nad tým, koľko takýchto „logických“ skratiek denne urobíme alebo sa s nimi stretáme. Môžeme uvažovať, či to nie je súčasť stratégie človeka z doby kamennej. Hľadanie dlhých odpovedí je komplikované, myslenie si vyžaduje energiu a čas. Rozmýšľanie je nebezpečné, lebo nás protivník môže predbehnúť a v tom horšom prípade zjesť.

Myslenie na konci 20. storočia však tento problém nemá. Ľudia nie sú ohrození tým, že by kvôli dlhému uvažovaniu boli ohrození na živote. Naopak, majú dostatok času a niekedy tento čas skutočne venujú mysleniu. Problém, ktorý sa objavuje na konci 20. storočia a hlavne na začiatku 21. storočia, je strata kritického myslenia. Niektorí by dokonca mohli tvrdiť, že je to práve nadmerné používanie, nadužívanie konceptu metafyziky. Šírenie neoverených správ, polopráv, lží a manipulačných informácií je na vzostupe. Dezinformačné kampane sú súčasťou tzv. hybridných vojen, politické strany bojujú o moc šírením polopráv a tendenčných informácií. Pred nami je otázka, čo sa tak radikálne zmenilo oproti minulým desaťročiam, že sa dnes dezinformácie stávajú takým vážnym problémom? Je to nejakým spôsobom spojené s metafyzikou a myslením, ktoré ju reprezentuje?

Pri hľadaní odpovede na túto otázku sa zastavme najskôr pri analýze podmienok, v ktorých sa uvedené problémy objavujú. V prvom rade si musíme uvedomiť, že sme prešli z industriálnej do informačnej spoločnosti. To by nebol až tak veľký problém, je to len niekoľko desaťročí, to je príliš krátka doba na evolučnú zmenu, no z hľadiska ontogenézy jednotlivca ide o radikálne zmeny. Informačná spoločnosť je okrem iného charakteristická tým, že v nej informácie prúdia svetom bez obmedzenia a doslova rýchlosťou svetla cez optické káble. Takže nie je problém, aby sa myšlienka alebo názor z druhej strany sveta dostal v okamihu k nám. Zároveň je týchto názorov obrovské množstvo a tak sme neustále zahŕňaní novými informáciami, pri ktorých nedokážeme ohodnotiť zdroj a jeho dôveryhodnosť. Pre nás,

ktorí sme boli zvyknutí na jeden vládny denník a štátnu televíziu, bol tento stav fascinujúci, teda aspoň na začiatku. Neskôr sa ukázalo, že to až také jednoduché nie je. K novinám a televízii pribudol internet, automatické prekladače, ktoré prekladajú správy z ruštiny, angličtiny, nemčiny alebo čínštiny. Preklad síce nie je dokonalý, ale ako zdroj informácií celkom postačí.

To, čo zostalo prítomné v prijímateľoch správ a informácií v minulosti aj dnes je túžba po senzácii, po nečakanom rozuzlení alebo aspoň zauzlení príbehu. Žijeme v presvedčení, že konkrétny politik je podvodník a určite má na konte nakradnuté milióny, že zemetrasenie bolo spôsobené podzemným jadrovým výbuchom, že pyramídy stavali mimozemšťania, že židia jedia malé deti a nespočetné množstvo ďalších tvrdení, ktoré nájdeme na celom internete. Čo vedie ľudí k hľadaniu menej pravdepodobného riešenia, čo je za tým, že vo svojej fantázii dokážu vymyslieť takýto príbeh a nájsť dosť poslucháčov, ktorí mu veria? Aký je dôvod veriť tomu, čo je menej pravdepodobné a odmietat' to, čo je pravdepodobnejšie? Dokonca hľadať riešenia, s ktorými sme nikdy nemali skúsenosť, ktoré sa nedajú overiť a s ktorými sa nedá vecne pracovať.

Otázkou je, či sme sa v minulosti správali obozretnejšie alebo nie, či sa problém s kritickým myslením ukázal až teraz, keď má človek na výber a môže si zvoliť, ktoré riešenie a ktorú odpoveď si vyberie. Áno, je to stav, o ktorom hovoril Lyotard a iní, keď rozprávali o postmodernej spoločnosti. Problém však nie je v pluralite názorov, ale v spôsobe, akým narábame s názormi a tvrdeniami. Postmoderné

myslenie alebo myslenie po metafyzike, ako ho nazýva napríklad Petříček, nediktuje ako sa má človek správať ani nediktuje, aké názory si má vybrať. Podobne ako Aristotelova metafyzika nemohla za to, že sa stala nástrojom na vytváranie paralelných a alternatívnych svetov, tak ani postmoderna nemôže za to, že sa stala nástrojom na defraudáciu pravdy. Postmoderní autori opisujú stav, konštatujú, akou cestou ide myslenie a rozhodne netvrdia, že máme myslieť určitým konkrétnym spôsobom a že každý iný je zlý a nepoužiteľný. Postmoderní myslitelia nás iba upozorňujú na fakt, že pri vytváraní obrazu pravdy používame rôzne iné nástroje, nie iba skúsenosť a rozum. Stále sú to mýty, náboženské predstavy, pocity, túžby, iracionálne pohnútky, to všetko zakomponovávame do nášho obrazu sveta. Je to obraz sveta, ktorému rozumieme, hoci nie vždy ho dokážeme druhým vysvetliť a hľadáme tých, ktorí pozerajú na svet a pravdu o ňom rovnakým alebo podobným spôsobom ako my. Tých potom nazveme priateľmi, druhmi alebo súdruhmi, spolubratmi a sestrami. Od nich samozrejme neočakávame, že budú voči nám kritickí, ale očakávame, že nám budú rozumieť, chápať naše názory alebo ich aspoň rešpektovať. A tí, ktorí naše názory nezdediajú alebo s nimi polemizujú, sú členmi druhej skupiny, ktorá je vnímaná ako ohrozenie, s ktorou bojujeme, voči ktorej sa vymedzujeme a ktorú by bolo najlepšie poraziť, potlačiť a zabráť jej miesto. Podobnosť s dobou kamennou v tomto prípade nie je vôbec náhodná.

Kritické myslenie nikdy nebolo súčasťou našej kultúry, hoci by sme chceli povedať, že v minulosti sme neverili takým hlúpostiam, ako veria ľudia dnes. Verili sme vládnej propagande, verili sme rôznym

príbehom a vymysleným teóriám, iba sa nešírili tak rýchlo, neboli viditeľné na Facebooku alebo Instagrame, nedokázali sme odhadnúť, koľko majú prívržencov, keďže sa nikde nezobrazoval počet sledovateľov. Verili sme autoritám, ktorých presvedčivosť bola viac založená na ich moci, sympatickosti, spôsobe vystupovania či iných okolnostiach. Až potom nás zaujímal obsah toho, čo dotyčná osoba hovorí. Dnes sa správame rovnako, len v iných podmienkach, v podmienkach informačnej spoločnosti. Stále potrebujeme veľký príbeh, ktorý neskladáme z faktov, ale z toho, čo nám dáva zmysel. Rozprávame príbehy, ktorým rozumieme a v ktorých sa naše konanie a myslenie javí ako správne a úspešné. Deťom v rámci kultúrneho dedičstva odovzdávame príbehy rozprávok, v ktorých dobro zvíťazí, nie vždy preto, lebo dobro a múdrosť idú v ruka v ruke, ale aj preto, že to tak funguje. V rozprávkach odovzdávame deťom základnú kontúru karmického systému, v ktorom je zlo potrestané, či už to urobí boh alebo akákoľvek iná sila.

Hoci sa všetky tieto očakávania neplnia, stále máme nádej, že pravda (naša pravda) raz zvíťazí, že zlo bude porazené, že rytier dobra preberie vládu nad svetom. To, že sa k takémuto stavu nepribližujeme nám nevadí, lebo náš príbeh má jasnú kostru deja a na konci bude happy end. Stali sme sa spoločnosťou, ktorá nepracuje s faktami rovnako, ako nepracuje s osobnou zodpovednosťou. Pluralita právd prináša so sebou aj pluralitu interpretácií a teda aj možností, ako sa zbaviť osobnej zodpovednosti. Vieme sa vyhovoriť na zlé genetickú výbavu, ktorá z nás robí zločincov, zlé výchovné prostredie, zlé životné podmienky, vieme sa vyhovoriť na čokoľvek, len aby sme

neprevzali zodpovednosť. Týmto spôsobom hovoríme, argumentujeme, komunikujeme. Nejde nám o obsah, ide nám o pocit. Nejde o to, či rozprávame lži, ide o to, či s nami kvôli týmto lžiam niekto súcitiť. Ak je treba, pridáme nejaký výmysel, prifarbíme dej, urobíme náš príbeh dramatickejšim, aby boli naše slová zaujímavé pre poslucháčov, aby sme v nich vyvolali emočné rozochvenie. Keď sa rozhybu emócie poslucháčov, potom sa stane aj náš príbeh reálnejším pre nich. Lebo prežívanie s emočným zážitkom je reálnejšie ako racionálne spracovanie obsahu, ktoré si vyžaduje veľa času a neprináša žiadnu emocionálnu odozvu.

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že uvedené tvrdenia nijakým spôsobom nesúvisia s metafyzikou a systémom poznania, ktorý ponúka. Uviedli sme, že to bola práve metafyzika, ktorá prišla s možnosťou, že vďaka nej popíšeme realitu ako celok, kde všetko, s čím sa môžeme stretnúť zapadá do konceptu nášho poznania. Nič nás neprekvapí, nie je nič, čo by sme vďaka metafyzike a racionalite s ňou spojenej, nedokázali pochopiť. Z toho sa vytvorila predstava, že ten, kto má poznanie, má aj moc. Tento mechanický model sme sa pokúsili preniesť do spoločnosti slobodných bytostí. Rozhodli sme sa podrobiť si tých, ktorí nemajú rovnaké názory ako my, majú inú farbu alebo iné myslenie, všetko, čo bolo iné sme označili za zlé, hlúpe a nebezpečné. V snahe vytvoriť jeden systém poznania, jednu racionalitu, jednu ekonomiku, jeden národ, jednu spoločenskú triedu a iné jednoty, sme všetko iné popreli ako zlé, ako niečo ohrozujúce. Nakoniec sa ukázalo, že sa všetky tie jednoty obrátili proti nám.

Z jednoty sa stala totalita, z priestoru pre slobodný život sa stalo väzenie, z ekonomickej slobody sa stala závislosť.

Pochopili sme a odmietli sme totalitu, ale neprišli sme s alternatívou. Tak, ako to o našej situácii hovorí Lyotrad. Opustili sme veľký príbeh, rozdrobili sme ho na malé príbehy, na vlastné dejiny, bojujeme o pozornosť. Podobne, ako vo veľkom príbehu metafyziky, aj my interpretujeme, hľadáme vlastné interpretácie, obhajujeme svoje pohľady, ponúkame vlastné teórie. Každý má svoj malý veľký príbeh, v ktorom konštruuje projekt zmyslu vlastnej existencie. Príbeh, v ktorom platí vlastná nevyhnutnosť, privátna kauzalita, ktorá sa prispôsobuje aktuálnym potrebám subjektu. Fakty nie sú dôležité, rozhodujúca je pútavosť príbehu a jeho emočná stopa. Vytvárame si vlastné svety, vlastné ospravedlnenia toho, prečo sme na svete, prečo konáme tak, ako konáme. Na jednej strane platí, že ľudská sloboda má pred sebou nevídaný a doteraz nepoznaný priestor. Na druhej strane platí, že ak je sloboda bez akýchkoľvek noriem, ocitáme sa v Babylone, kde každý hovorí svojím vlastným jazykom, kde napriek množstvu komunikačných kanálov, ktoré máme k dispozícii, nedokážeme komunikovať, pretože navzájom nerozumieme obsahom. To nám však nebráni, aby sme druhého obvinili, znevážili, osočili, ponížili. Každý človek je strojom svojho šťastia, konštruuje svoj vlastný príbeh. Je to však príbeh, ktorý má s ostatnými veľmi málo spoločné.

Ako sa ukazuje, veľmi dôležitou súčasťou kladenia a odpovedania na základnú filozofickú otázku je jazyk. Ako sme už uviedli, v jazyku

formulujeme naše poznanie, v jazyku vytvárame náš príbeh, vďaka jazyku vyjadrujeme, ako veci vnímame a čo očakávame. Metafyzika, ako sme uviedli, bola viazaná na racionalitu a k nej prislúchajúcu logiku. Pozrieme sa, ako to fungovalo a čo sa s touto neotrasiteľnou logikou vlastne stalo.

Zdroje a pramene ku štúdiu:

NIETZSCHE, F. W.. Tak pravil Zarathustra.

PETŘÍČEK, M.: *Myšlení obrazem*. Praha: Hermann a synové, 2009. ISBN 9788087054185.

NANCY, J., L.: *Nečinné společenství*. Praha: Karolinum 2019. ISBN 9788024638676.

PRÁŠEK, P. *Člověk v šíleném dění světa*. Praha: Karolinum, 2018. ISBN 9788024639680.

PRIGOGINE, I. *Řád z chaosu*. Praha: Mladá fronta, 2001. ISBN

PRIBRAM, K., H.: *Mozek a mysl. Holonomní pohled na svět*. Praha: Vesmír, 1999.

4 Jazyk a zdvojenie reality

Metafyzika rozpráva príbeh o realite. Odpovedá na základnú filozofickú otázku, ktorú sme si položili v úvode tejto učebnice. Odpoveď na túto otázku formuluje v jazyku, vo filozofickom jazyku, v jazyku, ktorý má svoje špecifiká. Pre mnohých je nezrozumiteľný, pre iných ťažký, niekto má ten jazyk rád, lebo sa mu zdá dôstojný, iný ten jazyk považuje za prázdne slová. Z doteraz uvedeného môžeme tušiť, že metafyzika bude veľmi úzko spojená s jazykom. Keďže sa pohybuje v priestore za fyzikou, tak sa celé jej vyjadrovanie bude odohrávať v priestore reálne neexistujúcich vecí, teda vecí, ktoré nie sú hmotné. Preto sa mnohým zdá filozofický jazyk, jazyk metafyziky takým jazykom, ktorý sa nedá pochopiť a nedá sa mu rozumieť, pretože si vymýšľa pojmy a slová, z ktorých buduje celý systém pravdy. Keďže sa jazyk metafyziky pohybuje na takejto vratkej pôde, potrebuje pevnú kostru, ktorá celú metafyziku udrží pohromade a vzpriamenú, tou kostrou je logika.

Naša civilizácia je logocentrická. Slovo a jazyk tvoria základ jej existencie. V Jánovom evanjeliu čítame, že na začiatku bolo slovo, slovo stačilo Bohu, aby stvoril svet, on povedal a stalo sa. Slovo stačí, aby bol usvedčený zločinec, slovo je meno a meno je existencia. Už sme spomínali, že základom pre označovanie vecí sú podstatné mená. Teda mená, ktoré vyjadrujú podstatu vecí, ktorú označujú. Slovo má veľkú silu a moc. Ak vypovieme slovo, vypovieme samotnú podstatu vecí, ak hovoríme o veciach, ktoré nemajú hmotnú podobu, tak je

slovo jediným spôsobom ich existencie. Pravda, dobro, krása, spravodlivosť, múdrosť a mnohé iné tzv. inteligibilné súcna existujú len v našom vedomí, hoci sa nám to na prvý pohľad nezdá. Ak niekto povie, že má pravdu, nebudeme si predstavovať, že pravda je objekt, ktorý dotyčná osoba drží v ruke alebo ju má schovanú doma. Ako sme už uviedli, naša kultúra a civilizácia je vybudovaná na substanciálnej ontológii, to znamená, že aj vzťah vyjadrujeme ako vec, aj pohyb alebo kvalitu dokážeme vyjadriť podstatným menom. Ak je niečo farebné, vieme z toho odvodiť pojem farby, ak je niekto múdry, dokážeme hovoriť o múdrosti alebo v prípade, že niekto hovorí pravdivo, dokážeme hovoriť o pravde.

Proces substancializácie stojí v samom zárodku civilizácie, keď sa v čase mýtov a bájí hovorilo o bohoch a bohyniach, ktoré stelesňovali múdrosť, odvalu, statočnosť a pod. Bolo komplikované hovoriť o vlastnostiach, ktoré by nemali nositeľa, rovnako ako dnes mnoho ľudí nie je ochotných priznať, že veci sa dejú bez toho, aby nimi manipulovali temné sily, slobodomurári, svetovládcovia, mimozemšťania alebo iné zvláštne a nepravdepodobné bytosti. Všetko musí byť substancializované a ešte lepšie, keď je to personifikované. Je jednoduchšie nenávidieť diabla ktorý má odpornú podobu, ako nenávidieť abstraktný pojem zla. Diabla, ktorého vieme vykresliť ako reálnu bytosť. Rovnako je príjemné milovať múdrosť, ktorá si na seba vezme podobu sympatickej bohyně bez toho, aby sme boli múdri alebo vedeli, čo je múdrosť. Už sme uviedli, že omnoho viac ako rozum rozhodujú emócie. Je lepšie raz ukázať dieťaťu hroznú fotografiu nejakej vymyslenej bytosti s kopytom, rohami, chvostom,

vyplazeným jazykom a vyvalenými očami, ako mu rozprávať o tom, čo to znamená robiť zlo, čo je to dôstojnosť druhého človeka, ktorá je nedotknuteľná. Je jednoduchšie zosobniť zlo do podoby miesta, kde sa zhromažďia všetci, čo zlo konajú a tam budú trpieť. Podstatné mená, ktoré označujú veci, sú z hľadiska produkovania emócií omnoho funkčnejšie, ako ostatné slovné druhy.

Jazyk vznikol ako nevyhnutná súčasť života ľudstva, bol a je náhradou za pomalosť biologickej evolúcie. Kým prispôsobenie alebo reakcia na nové podmienky z genetického hľadiska trvá stovky generácií, informácia v jazyku sa dá preniesť okamžite. Nie je potrebné čakať celé generácie, kým sa človek prispôsobí, jednoducho to stačí dieťa naučiť a ono sa bude podľa toho správať. Samica orangutana strávi s mláďaťom dlhý čas, približne 6 rokov, aby sa pri nej mláďa naučilo rozoznávať rastliny, ktoré môže konzumovať, stromy, po ktorých sa môže pohybovať, zvieratá, ktorých sa má obávať. Takéto odovzdávanie poznania je omnoho rýchlejšie a efektívnejšie ako zmena v genetickej výbave. Ešte väčšou výhodou je, že vďaka komunikácii a zložitejšiemu jazyku dokážu živočíchy promptne reagovať na zmeny v prostredí. Pohyb praľudí smerom na sever by nebol možný bez jazyka. Museli by čakať, kým sa ich organizmy prispôbia životu v chladných podmienkach, čo by sa im zrejme nepodarilo dodnes. Trvalo by im milióny rokov, pokým by im narástlo ochlpenie, zmenil sa metabolizmus a iné ďalšie premeny. A nakoniec je otázne, či by takáto transformácia bola úspešná. Z hľadiska biologickej adaptácie by niečo také bolo nepredstaviteľné.

Človek však začal používať komplikovanejší jazyk a tak bol schopný omnoho efektívnejšie odovzdávať informácie. Informácia o tom, ako sa dá spracovať koža, ako narábať s ohňom, ako si pripraviť zásoby jedla na chladné mesiace a mnoho iných užitočných informácií sa dokonca prenášali v rámci jednej generácie, mohli sa prenášať medzi tlupami či skupinami. Jazyk sa stal základným kameňom pre rozvoj ľudskej spoločnosti a môžeme povedať, že stále dynamickejšieho rozvoja.

Prvou a základnou funkciou jazyka teda bol a je prenos informácií. Ako sme už uviedli, nie je to jediná funkcia. Pomocou jazyka môžeme klásť otázky a pomocou jazyka dostávame odpovede. Keby ľudia fungovali ako stroje, používali by jazyk na strohé odovzdávanie informácií, no už dnes komplikovanejšie počítače dokážu simulovať emocionálny rozmer komunikácie, dokážu reagovať na správanie, rozprávanie a myslenie toho, s kým komunikujú, dokážu svoju komunikáciu prispôbiť naladeniu človeka, s ktorým komunikujú. Vďaka jazyku si človek dokázal klásť aj iné otázky, ktoré nesúviseli bezprostredne s prežitím, boli to otázky komplikovanejšie, na ktoré sa ťažko hľadali jednoduché odpovede. Boli to otázky, ktoré sa týkali zmyslu existencie, pôvodu, zodpovednosti, spravodlivosti, pravdy a podobne. Teda otázky, ktoré sú blízke nami viackrát opakovanej filozofickej otázke. Technické záležitosti prežitia boli jedna vec, zmysluplné prežitie bola vec druhá. Jazyk v spojení s pamäťou zaznamenával minulosť nielen z hľadiska technického, teda akým spôsobom sa starať o obilie, chovať zvieratá, loviť, kočovať a pod.,

ale uchovával aj hodnoty, ktoré dávali zmysel existencie tlupy, skupiny, klanu a tým aj jedincovi.

Začali vznikať príbehy, o ktorých už bola reč. Jazyk teda okrem sprostredkovania technických informácií nevyhnutných pre prežitie umožnil uchovávať aj kultúrne informácie, ktoré sa stali základom pre budovanie kultúrnej identity skupín, nástrojom pre uvedomovanie si vlastnej jedinečnosti a odlišnosti. Ako poukazuje Derrida, ale aj klasická lingvistika, pochopenie vlastnej identity nie je možné bez toho, aby bola vymedzená voči tomu, čo nie je identické. Inak povedané, vedomie vlastnej hodnoty je možné iba tak, že poukážeme na nehodnotnosť iných. Tento základný charakteristický rys jazyka sa stal základom pre budovanie kultúr a civilizácií. Mohli by sme povedať, že tento základný spôsob vyjadrovania v jazyku sa stal princípom budovania spoločnosti. Veľké ságy rozprávajú o porazených nepriateľoch, o temných silách, ktoré si chceli podrobiť národ, o zlých Egypťanoch, ktorí utláčali Izraelský ľud, Maďaroch, Rusoch, Američanoch, tento výpočet by nemal konca. Každá identita musí mať svoj protiklad, voči ktorému sa vymedzuje, musí byť ohrozenie, proti ktorému sa bojuje, musí byť chaos, ktorý treba usporiadať, divoký prúd, ktorý treba skrotiť, divoké kmene, ktoré treba civilizovať.

Problémom týchto veľkých príbehov od ich začiatku je, že zanechali strohý technický štýl a obrátili sa smerom k štýlu obrazov, ktoré vyvolávajú emócie, ako sme už spomenuli vyššie. Vymedziť vlastnú identitu je možné iba tak, že opíšeme negatívne stránky protivníka

a tým vyniknú naše dobré stránky. Potom už iba tak, ako dnes populistickí politici, treba vyvolať strach z toho, že prideme o ťažko nadobudnuté výhody a blahobyť. Že za hranicami číhajú tí, ktorí nám chcú zobrat' naše dlho a ťažko nahromadené bohatstvo, sú tam tí, ktorí chcú rozvrátiť naše hodnoty a náš fungujúci systém, zotročia nás a naše ženy znásilnia. Je to strach, na ktorý apelujú tieto príbehy. Presne ten istý strach, ktorý človek a každý živočích používa ako primárnu obranu pred nebezpečenstvom. Strach núti človeka utekať alebo bojovať, strach alebo inak povedané pud sebazáchovy. Kultúrne dedičstvo, ktoré máme teraz aj to, ktoré začalo vznikať v starých kultúrach pred stovkami či tisíckami rokov, majú jedno spoločné. Nezaznamenávajú fakty, zaznamenávajú príbehy, fikcie, obrazy, podobenstvá, báje a iné stopy, v ktorých je uložený silný emočný odkaz, rozbuška, ktorá má roznieť emócie čitateľa či poslucháča.

V dejinách filozofie sa objavili viaceré prípady, kedy si myslitelia uvedomili túto dvojsečnosť jazyka. Teda, že na jednej strane nám jazyk pomáha získavať nevyhnutné informácie pre našu existenciu a pre naše prežitie. Na druhej strane nás jazyk zavádza, vovádza nás do fiktívnych svetov, do svetov ktoré vytvorili iní ľudia vo svojom vedomí. Toto nebezpečenstvo či riziko duplicity si uvedomoval už Platón, keď hovoril o takzvanej mimézis. Mímézis by sme mohli označiť aj ako zdvojenie reality. Jedna realita je taká, v ktorej platia prírodné zákony, je to realita objektov, ktorých sa dotýkame, ktoré vnímame a s ktorými manipulujeme. Druhou rovinou, druhou realitou, je svet nášho vedomia, realita ktorú sme si vytvorili v našom vedomí pomocou jazyka. Ako sme už u viedli, jazyk nevytvára kópiu

toho čo vnímame, jazyk spracováva naše vnemy a vytvára z nich to, čo nazývame poznanie. Poznanie v sebe obsahuje omnoho viacej informácií ako iba jednoduché evidovanie faktu. Či už ide o fakt existencie objektu, o fakty týkajúce sa jeho kvalít, ako je veľkosť, farba, poloha alebo iné určenia, o ktorých hovoril Aristoteles ako o kategóriách. Všetky tvrdenia, každé poznanie, ktoré je za touto hranicou evidencie, už hovorí o inom svete, o paralelnom svete, do ktorého sú zakomponované naše hodnoty, naše očakávania, naša skúsenosť, všetko to, s čím sme sa narodili alebo čo sme získali. Je to obraz nášho sveta, v tomto svete je všetko jasné, nič nie je problém, nič nie je komplikované, všetci vedia, ako sa veci majú a vidia ako sa v konkrétnej situácii správať. Opäť a zase sa dostávame do teoretického vymedzenia totalitného systému, jedna pravda, jeden systém, jeden spôsob správania.

Metafyzika aj jazyk majú tendenciu vytvoriť jeden systém, ako sme u viedli vyššie. Jeden systém v tomto prípade znamená iba jeden platný svet, v tomto svete máme všetci rovnaký zmysel, rovnaké chápanie, platí jedna pravda. Metafyzika sa pomocou jazyka snaží vytvoriť generálnu mimézis, generálny alternatívny obraz sveta, v ktorom budú veci dávať zmysel tak, že budú zmysluplné pre všetkých, že to čo sa udialo a bude diať, bude mať rovnaký význam pre všetkých, každý je súčasťou tejto veľkej mimézis. Strach z náhodnej zmeny, strach z nepredvídateľného, z nepredpokladateľného je stále rovnako veľký ako u starých Grékov. Je to strach z toho, že sa veci udejú inak, ako by sme predpokladali alebo ako by sme dúfali. Prijatie jedného systému, jedného spôsobu

výkladu sveta zároveň znamená odmietnutie akýchkoľvek iných interpretácií, odmietnutie možnosti, aby boli veci inak. Prijatie tohto systému zároveň znamená odmietnutie akýchkoľvek iných možností uskutočňovania, o ktorých Aristoteles hovoril, že sú takmer nekonečné. Prijatie metafyziky jedného všetky tieto ďalšie možnosti odmieta a eliminuje akúkoľvek potencialitu ich uskutočnenia. Metafyzika tak pomocou jazyka vytvára novú realitu, realitu ktorá je určená pre človeka, no zároveň svojimi absolutistickými tendenciami neumožňuje človeku nájsť si v tomto alternatívnom svete vlastné miesto, ktoré by zodpovedalo jeho individuálnym predstavám a skúsenostiam, ktoré získal. Metafyzika takto kladie novú nevyhnutnosť, vytvára akoby novú fyziku, akoby nový svet, v ktorom platí rovnako silná kauzalita, ako vo svete prírodných zákonov. Vyznávači metafyziky potom tvrdia, že z ich myšlienkového systému niet výnimky, že oni rozprávajú pravdivý príbeh chápania a interpretácie reality, že oni majú pravdu a poznanie a tí, ktorí sa ich pravde a poznaniu nechcú podriaďovať, sú nerozumní. Ukazuje sa, že to čo sme hovorili v súvislosti s metafyzikou v predchádzajúcej časti, je možné práve vďaka tomu, že metafyzika používa jazyk ako absolútny nástroj.

Po týchto úvahách sa človek dostáva k nie veľmi radostnému záveru. Buď máme k dispozícii všeobecne uznávaný a rešpektovaný obraz sveta, mimézis, kde má všetko svoj význam a tento význam je rovnako platný pre ostatných, v tejto mimézis všetci vieme čo je dobro a čo je zlo, ako vyzerá nepriateľ a priateľ, čo máme robiť a čoho sa máme vyvarovať. Alebo odmietneme mimézis, teda logiku veľkého príbehu

a dobrovoľne sa vyčleňujeme zo spoločnosti, vyčleňujeme sa zo zmyslu a všeobecného významu a fungovania sveta, vrátane platnosti hodnôt, vrátane platnosti odpovede na základnú filozofickú otázku. Ocitáme sa v priestore neistoty, v priestore, kde nemáme žiadnu istotu, kde náhoda nahrádza nevyhnutnosť a kde nič nie je isté. Nieкто by mohol povedať že ide o priestor, ktorý označujeme ako postmoderna.

Snažíme sa byť opatrní pri vytváraní všeobecne platných či dokonca všeobecne záväzných tvrdení. Metafyzika síce vychádza z platných pravidiel logiky, no nie vždy s nimi pracuje korektne. V prvom rade si uvedomujeme fakt, že v našom jazyku nepostihujeme veci samotné, ale iba ich obrazy. Lyotard v tejto súvislosti hovorí, že keby sme boli schopní zachytiť podstatu veci, keby sme boli schopní vidieť veci tak ako sú, nepotrebovali by sme o nich hovoriť. Poznáme síce to že veci existujú, no nepoznáme ich povahu a preto by sme o nich nemali hovoriť, mali by sme mlčať. To je radikálne tvrdenie už spomínaného Lyotarda. Český filozof Petříček v tejto súvislosti hovorí, že dominantou predstavou myslenia, ktorá je zakotvená v moderne, je logika racionality, teda myslenie matematické a logické. Cieľom tohto myslenia je myslieť správne, to znamená zdôvodňovať, hľadať posledné a evidentne pravdy, z ktorých sa potom v neprerušovanej súvislosti môže odvíjať celý reťazec dôsledkov alebo neprerušovaný sled argumentov. Ak vezmeme tieto predpoklady a tvrdenia vážne, potom to znamená že myslenie nakoniec iba kontroluje, či vôľa, nepozornosť alebo netrpezlivosť niekde nenarušujú tento proces vyvodzovania

pravdy. Inak povedané, výsledkom uplatňovania tohto ideálu je myslenie ktoré nemyslí, myslenie ako dokonalý stroj.

Myslenie, ktoré sa opiera logiku, je teda charakteristické tým, že eliminuje akúkoľvek emocionalitu. Kontroluje, či naše emocionálne pohnutky neskresľujú proces poznania a odvodzovania záverov. Ako sme si ukázali, nič také nie je možné, nič také nefunguje. Lyotard nie je jediný, ktorý odporúča mlčanie ako reakciu na uvedomenie si tejto slabosti metafyziky. Ešte v období pred Sokratom prišiel Gorgias s troma tézami, ktoré sú slávne až dodnes. Prvá tej za hovorí, že nič nie je, čím reaguje na už spomínanú teóriu bytia, podľa ktorej je bytie večne nemenné absolútne, bez počiatku a konca. A ako také nemôže existovať. Ak by aj niečo bolo, nemohli by sme to poznať. Znamená to iba fakt, že naše vedomie sa nachádza v mimézis, v paralelnom svete vytvorenom nami samými a teda to, čo poznávame, nie je svet, ale iba svet v našom vedomí. Ak by sme niečo mohli poznať, hovorí tretia téza, nevedeli by sme o tom nikomu povedať, či skôr neboli by sme schopní o tom nikomu povedať. Okrem Gorgiasa takýto skeptický postoj zaujíma napríklad Kuzánsky, pokiaľ ide o hovorenie a argumentovanie o Bohu. Alebo v 20. storočí Wittgenstein, ktorý tvrdí, že o čom nemôžeme hovoriť, o tom by sme mali mlčať. Všetci spomenutí autori reagujú na jeden a ten istý problém. Tým problémom je nekontrolované budovanie paralelného sveta, sveta ktorý je výsledkom imaginácie nášho vedomia, jeho emočných pohnutí a iných ďalších vedľajších okolnosti. Pričom tento imaginárny svet našom vedomí prezentujeme ako svet skutočný. To, čo platí

v imaginárnom svete, v našom individuálnom mimézi, postulujeme ako absolútne platné pravdy univerza.

Ak prijmem fakt, že naše vedomie vytvára vlastný koncept mimézi, neznamená to, že by sme mali rezignovať na poznávanie a odhaľovanie zmyslu, že by sme mali skutočne zmlknúť a prestať rozprávať. Uvedené tvrdenia nás vedu skôr k opatrnosti a určitej miere skepticizmu. Ak by človek prestal hľadať zmysel vlastnej existencie, prestal by byť de facto človekom. Veď človeka robí človekom práve jeho rozumnosť, je predsa rozumný živočích. My však rozumnosť vnímame skôr ako ochotu hľadať a spochybňovať, nie ako snahu diktovať a rozhodovať. Hľadanie zmyslu vlastnej existencie, kladenie si základnej otázky, o ktorej sme hovorili na začiatku, si vyžaduje skôr originalitu a tvorivosť, nie schopnosť učiť sa a preberať do svojho poznania a vedomia množstvo poznatkov. Človek tým, že je originálna a jedinečná bytosť, potrebuje mať vlastný, originálny, jedinečný zmysel svojej existencie. V ideálnom prípade by sme mohli povedať, že tak, ako je každý človek strojcom vlastného šťastia, je zároveň aj strojcom vlastného zmyslu. Každý je teda povolaný stať sa filozofom, no veľa povolaných a málo vyvolených. Hľadanie a formulovanie zmyslu vlastnej existencie so sebou prináša veľa problémov, veľa neistoty, často nezodpovedané otázky. Preto si človek radšej volí hotovú odpoveď, riešenie, ktoré už niekto iný vypracoval, zmysel existencie, ktorý už niekto zadefinoval. Ako sme už povedali, pre človeka je bezpečnejšie vzdať sa vlastnej zodpovednosti, vrátane zodpovednosti za formulovanie a zdôvodnenie zmyslu vlastnej existencie. To je dôvod, prečo sa

v dejinách našej kultúry tak často objavujú tendencie k totalite. Je to práve preto, že radšej prenechávame zodpovednosť na niekom inom. Hoci by nás rozhodnutia niekoho iného viedli aj k takým činom, s ktorými vnútorne nesúhlasíme, môže nám to byť jedno, pretože my nemáme zodpovednosť, zodpovednosť má ten, kto rozhoduje ten, na koho sme ju delegovali.

Metafyzika, ktorá je orientovaná na pravidelne sa opakujúce činnosti opisateľné logikou, nás vystavuje dvojitému riziku. Prvé riziko spočíva v tom, že podľahneme pokušeniu opakovania, že rovnaké budeme považovať za dobré, správne a očakávané. Opakovanie sa vzpiera inému, odmieta nové, odmieta zmenu. Nebezpečenstvo či riziko opakovania sa ukazuje aj v tom, že v konečnom dôsledku opakovanie nie je schopné urobiť krok dopredu, priniesť zmenu ani akceptovať zmenu, nedokáže priniesť niečo nové. Druhé riziko spočíva v tom, že podľahnutie opakovania prináša so sebou odmietnutie zodpovednosti. Tam, kde sa všetko deje rovnako, tam kde sa všetko opakuje, je možné urobiť chybu iba tak, že neopakujeme, že nerobíme to, čo robia všetci alebo čo sa robiť má či musí.

Opakovanie pozná iba jeden rozmer zodpovednosti, človek sa môže slobodne rozhodnúť neopakovať a tým sa stáva zlý, nebezpečný, nepoznateľný a neakceptovateľný. V procese opakovania človek nerobí nové veci, nehľadá nové spôsoby chápania sveta, nehľadá nové riešenia. Môžeme povedať, že v procese opakovania človek nie je slobodný, nepotrebuje slobodu, celá zodpovednosť leží na pleciach toho, kto ustanovil opakovanie. V tomto zmysle sa môžeme pozeráť

aj na náboženstvo a religiozitu ako na systém, ktorý je založený na metafyzike. Môžeme si klásť otázku, či náboženské úkony, úkony viery, vrátane našich morálnych rozhodnutí, nie sú iba opakovaným a neslobodným vykonávaním príkazov, ako o tom písal Nietzsche. Človek, ktorý koná iba na základe príkazu z vonku, na základe príkazu externej autority, nekoná na základe svojich vlastných rozhodnutí, teda nekoná na základe slobody, ale na základe nevyhnutnosti. To znamená, že funguje, ako jedno koliesko v systéme, o ktorom sme hovorili vyššie. Človek teda nie je slobodný, nerealizuje seba samého, jeho konanie nie je autentické, nevychádza z jeho vnútra a podstaty. Tu si kladieme otázku, či je náboženstvo a viera rozvinutím autentickej duchovnosti a slobody jednotlivca, alebo je to len metafyzicky dobre vybudovaný systém, v ktorom sa človek môže bezpečne vzdať vlastnej slobody a zodpovednosti, tak ako je to typické pre našu dobu. Pozrime sa teda, ako je to s náboženstvom a jeho vzťahom k slobode človeka v pohľade vedy, ako je to s opakovaním v prírode a ako s opakovaním v ľudskom konaní.

Zdroje a pramene ku štúdiu:

CHVÁTAL, L. (ed.): *Přirozenost ve filosofii minulosti a současnosti*. Brno: Aleš Čeněk, 2008. ISBN 9788073251437.

SLAVKOVSKÝ, R., A., KUTÁŠ, M.: *Úvod do filozofie jazyka*. Trnava, FF TU, 2013. ISBN 9788080826482

LYOTARD, J. F.: *Rozepře*. Praha: Filosofía, 1998. ISBN 070071192.

FOUCAULT, M. *Myšlení vnějšku*. Praha: Herman a synové, 2016.
ISBN 9788087054444.

KONDRLA, P.: *Hodnoty a postmoderna*. Bratislava: IRIS, 2010.
ISBN 9788089256501.

5 Veda a viera

Vzťah medzi vedou a vierou je často chápaný ako vzťah nepriateľský, pretože je medzi nimi protirečenie. Východiskom tohto chápania je predstava, že to, čo si myslí veda je v zásadnom rozpore s tým, čo si myslí náboženstvo a v čo človek verí. Inak povedané, pomocou vedy sa človek dostáva k poznaniu, ktoré je overiteľné, ako sme už uviedli a pomocou viery sa dostáva k poznaniu, ktoré sa overiť nedá. Obhajcovia vedy argumentujú tým, že ich poznanie je spoľahlivé a overiteľné, je založené na faktoch a skúsenosti, ktorú máme so svetom a poznanie získané a spracované cez vedu si môže ktokoľvek overiť. Obhajcovia viery argumentujú tým, že poznanie cez vieru je súčasťou civilizácie od začiatku, že nie každú skutočnosť vedecky preverujeme, ale veríme tým, ktorí skúsenosť mali a odovzdávajú nám ju. Neoverujeme si vlastnou skúsenosťou, či rádioaktívne látky naozaj spôsobujú poškodenie organizmu, ale veríme tým, ktorí sa zaoberajú fyzikou a chémiou a vykonali množstvo pokusov v tejto oblasti. Rovnako veríme aj správam tých, ktorí to majú kvôli rádioaktívnemu žiareniu poškodený organizmus alebo správam o tých, ktorí pri tomto poškodení zomreli.

Viera nie je o dôkaze, ale o dôveryhodnosti osoby, od ktorej svedectvo prijímame. V prípade prijatia pravdy cez vieru buď osobe, ktorá svedectvo podáva veríme alebo nie. Ak jej neveríme, potom môžeme z pohľadu vedeckého, empiricky nastaveného dokazovania, kritizovať a spochybniť všetko. Princípom prijatia pravdy cez vieru je dôvera a akceptovanie toho, komu veríme, teda akceptovanie autority. Vieme,

že skutočné autority sú skôr výnimkou ako bežnou súčasťou nášho života. Bohužiaľ máme skúsenosť s tým, že človek ktorý sa dostane do pozície autority, či už ako učiteľ, predstavený, nadriadený a pod., má tendenciu chápať seba ako toho, kto hovorí platné tvrdenia. Inak povedané, čo poviem ja, to platí a všetci ma musia rešpektovať. Takéto užívanie si autority sa objavuje v podnikoch, vo firmách, v školách, v rôznych skupinách, náboženské nevynímajúc. Autorita môže uplatňovať nevyvrátiteľnosť a nespochybniteľnosť svojich tvrdení tak, že sa opiera o moc a tých ktorí odmietajú prijať pravdy ako platné, prinúti podriaadiť sa. Autorita, ktorá sa opiera o moc, týmto spôsobom dochádza k presvedčeniu, že jej tvrdenia sú pravdivé. Vlastnú pravdivosť opiera o to, že dokáže svoje tvrdenia doviestť až do reality, neberie pritom do úvahy fakt, že realizácia je dôsledkom násillia a uplatnenia moci a nie dobrovoľného rešpektu a akceptovania.

Musíme veľmi striktné a presne rozlišovať medzi tým, čo človek prijíma vierou ako obsah poznania z vlastného rozhodnutia od toho, čo prijíma vierou pretože musí. Ak sa niekto narodí do konkrétneho kultúrneho prostredia, je vychovávaný k určitým kultúrnym hodnotám, súčasťou ktorých sú aj náboženské hodnoty a presvedčenia, potom môžeme len ťažko tvrdiť, že si tento človek vybral vieru a náboženstvo slobodne. Je logické, že rodičia vychovávajú svoje deti k hodnotám, ktoré sami uznávajú. Nechceme hovoriť, že výchova je násilnou inkulturáciou alebo násilným procesom pretvárania osobnosti. Naopak, výchova ku kultúrnym hodnotám je kultiváciu osobnosti dieťaťa. V čase dospievania a čase dospelosti však musí nastať proces zvnútorňovania, proces interiorizácie

hodnôt. Dospelý človek nemôže a ani nechce donekonečna opakovať, že verí v Boha, lebo tak robili aj jeho rodičia a jeho okolie. Proces ontogenézy so sebou prináša aj to, že sa človek postupne viac a viac spolieha na vlastné poznanie a skúsenosť a tak chce aj v oblasti viery prejsť na vlastnú cestu, na cestu, ktorá zodpovedá jeho individuálnemu nastaveniu a spôsobu videnia či interpretácie reality. V procese výchovy sa formujú určité schémy, spôsoby myslenia a interpretácie reality, no finálny krok musí urobiť človek sám. Mal by urobiť sám. Tým krokom nie je osamostatnenie v zmysle, že si vytvorí vlastný obraz reality na základe vlastnej skúsenosti. Dospievajúci človek si nevytvára vedecký obraz sveta, väčšina tých, ktorí kritizujú náboženstvo a vieru nemá vedecký obraz sveta, ich kritika prichádza skôr z pozície vlastných predsudkov a prebratých negatívnych postojov. Skutočne hľadajúci sa nevysmieva z opačného názoru, ale sa ho skôr snaží pochopiť a pracovať s ním ako s možnosťou, ako s hypotézou.

To, čo sa deje v dospievaní je skôr testovaním viery v autoritu a testovaním autority samotnej. Ak má dieťa skúsenosť, že od rodičov prijímalo poznanie cez vieru preto, že muselo, tak iba čaká na moment, kedy tak už nebude musieť robiť a bude sa môcť zariadiť podľa vlastného presvedčenia. Naopak, ak dieťa prijímalo od rodičov poznanie preto, lebo to bolo rozumné a viedlo to k želaným cieľom, potom dôvera v rodičov pretrvá aj v dospelosti a dieťa bude naďalej prijímať rady rodičov s vierou, že oni vedia, čo hovoria a prečo to hovoria. Podobne to platí aj pre iné typy autorít. Byť autoritou, ktorá sa neopiera o moc, ale o dôveru, je veľmi náročné.

V rámci riešenia vedeckého projektu *Perspektívy vývoja religiozity na Slovensku* sme skúmali, akým spôsobom sa mení postoj k viere u dospievajúcej mládeže, ako sa mení ich religiózne správanie a čo ovplyvňuje ich postoje a rozhodnutia. Častým dôvodom, ktorý uvádzali mladí ľudia ako príčinu straty viery a odmietanie príslušnosti k cirkvi, bolo správanie duchovných a kňazov, nezriedka to boli škandály, ktoré rezonovali v médiách. Môžeme si položiť otázku, či takéto rozhodovanie a uvažovanie je naozaj uvažovaním autentickým, či je to rozhodovanie slobodnej bytosti. Uvedený argument, teda odvolávanie sa na chyby, ktoré sa spájajú s reprezentantami autority, sú podobné, ako keď deti argumentujú v neprospech rodičov v prípade, že iné robia a iné chcú od dieťaťa. Tento rozpor je vždy problémový a kritický. Tak u rodičov, ako aj u ktorejkoľvek inej autority. V prípade, že sa autorita nachádza v takejto pozícii, nezostáva nič iné, iba využiť argument sily či zastrašovania. Rodič sa môže vyhrázať tým, že pokiaľ dieťa žije s ním pod jednou strechou, tak bude rešpektovať jeho autoritu a vyznávať jeho pravdu. Kňazi takéto nástroje už k dispozícii nemajú a tak, keď sa dieťa vymaní z autority rodičov, urobí to isté, čo v prípade iných autorít. Odmietne ich. Základ celého problému spočíva v tom, že sa viera vzťahuje k osobe a nie k obsahu. Ak by sa viera vzťahovala k obsahu, musel by mať prijímateľ skúsenosť s tým, že prijíma pravdu. Teda ak akceptuje, že konanie dobra je správne, úcta k druhému človeku je správna, potom musí mať skúsenosť s tým, že to funguje. Ak má však opačnú skúsenosť, tak si uvedomuje, že je tu rozpor. Že autorita sama nerešpektuje to, čo vyžaduje od tých, ktorí jej uverili. Ak autorita hlása

lásku k blížnemu a pritom sama blížnemu ubližuje, tak je tu zásadný rozpor. Potom sa autorita zaštití vlastnou nespochybniteľnosťou a tým, že ona najlepšie vie a pozná, ako je to s pravdou a jej interpretáciou, že ona najlepšie vie, čo je to dôstojnosť osoby a akým spôsobom je treba ju ochraňovať.

V prípade, že človek, ktorý počuje takéto argumenty, má v sebe dostatok strachu, tak sa podriadi. Strach však musí byť silný. Musí to byť strach, ktorý siaha až za hranice pozemskej existencie. Strach z toho, s čím nemá skúsenosť, ale predsa sa toho bojí. Väčšina však strach prekoná a odmietne autoritu, ktorá sama seba usvedčuje z toho, že iba zneužíva svoje postavenie a interpretuje fakty tak, aby zodpovedali jej potrebám. Viera ako nástroj poznania je užitočným a nenahraditeľným prameňom, no veľmi často aj zdrojom omylov a sklamaní. Už sme uviedli, že naša civilizácia je logocentrická. So slovom pracujeme ako s objektom, ako s reálne existujúcou vecou. Táto tradícia umožnila metafyzike zaujať také významné miesto v našej kultúre a našom živote. Žijeme spôsobom, kedy vypovedané považujeme za skutočné. Ak niečo povieme, tak už to má váhu reality. Prevzali sme na seba úlohu tvorcov reality, vlastnej reality, vlastného životného sveta. Žijeme vo svete utkanom s našich slov, svet okolo nás nie je svetom objektov, ale je svetom pojmov, ktoré tieto objekty zastupujú, je to mimesis, dvojité realita. A my podliehame pokušeniu pridávať do tejto reality ďalšie a nové pojmy, ktorými dávame tej realite nové a nové významy. Hodnotíme veci, označujeme ľudí. Nieкто je dobrý človek, lebo nám pomohol, no rovnako dokážeme

povedať aj o daždi, že je dobrý, lebo nám prinesie úrodu a naopak, zlý človek nám nepomohol a zlý dážď nám zničil úrodu.

Vo vytváraní vlastného obrazu sveta človek vychádza z vlastnej skúsenosti, z vlastných predstáv a aj vlastných potrieb a očakávaní. Pomocou komunikácie s inými ľuďmi hľadá takých, ktorí majú podobnú predstavu a môžu mu pomôcť alebo uľahčiť dosiahnuť to, čo chce, dosiahnuť taký svet, ako si vo svojej mimézis vytvoril. Tí, ktorí nadobudnú dojem, že ich mimézis je jediná pravá, začnú presadzovať svoj nárok na pravdu. Dôvodov, pre ktoré človek nadobudne presvedčenie, že jeho pravda je skutočná a jediná, je mnoho. Ako sme už uviedli, môže to byť presvedčenie, že ak niečo dokážem vypovedať, tak je to možné. Ak som to vypovedal, tak sa možné stalo skutočným. Tak sa stávam takmer bohom, pretože moje slová vytvárajú realitu, som stvoriteľom reality, som stvoriteľom vlastnej mimézis. V prípade, že sa stretne viac ľudí, veľké množstvo ľudí s rovnakou predstavou a rovnakým konceptom životného sveta, ich presvedčenie môže byť o to silnejšie. Kam sa totiž pozrú, všade sú ľudia s rovnakým názorom a to je dôkazom o správnosti ich presvedčenia. Nakoniec na tom je založený aj princíp demokracie, aj keď nie úplne v tom zmysle, že kto má iný názor, je zlý. Ale platí, že väčšina berie, väčšina rozhoduje o tom, aká bude realita.

Ktorou cestou sa teda máme uberať, ak chceme hľadať odpoveď na základnú filozofickú otázku, na otázku po prvých princípoch a posledných určeníach všetkých vecí? Každá cesta predstavuje určité riziko, každá cesta má svoje úskalia a nedostatky. Jedno riziko je

u oboch ciest rovnaké. Či už je to cesta vedy reprezentovaná prírodnými vedami alebo cesta viery podporovaná metafyzikou, v oboch prípadoch na nás číha opakovanie. Prenášanie opakovania z prírody do prostredia slobody sa javí ako jednoduché riešenie. Po tomto riešení siahli viacerí filozofi, či už čerpali z prírodných vied alebo naopak z logiky a dialektiky. Známe je tvrdenie, o slobode ako o poznanej nevyhnutnosti, sloboda je chápaná ako omyl, v ktorom žijeme a myslíme si, že máme možnosť voliť. Na druhej strane sa objavili extrémny spojené s agnosticizmom, na základe ktorého nevieme nič o našej budúcnosti, niet nijakých pravidiel, nemáme možnosť odhadnúť, čo bude sa a prečo sa udeje v budúcnosti, nemáme dosah na to, čo sa v budúcnosti stane.

Hľadanie odpovedí na základnú filozofickú otázku alebo na základnú otázku v živote človeka je omnoho komplikovanejšie, ako sa na prvý pohľad zdá. A zrejme to nebude ani jedna spoločná odpoveď, ktorá bude platná pre všetkých rovnako. Univerzálne riešenia nefungujú ani vo svete, kde platí opakovanie, nieto ešte vo svete, kde platí sloboda. Opakovanie je síce pravidlo, no vždy je aplikované na inú situáciu a na nové podmienky a preto sa opakovanie nikdy neopakuje. O to viac to platí v prípade, že ide rozhodnutia človeka, ktoré majú byť slobodné a zodpovedné. Hľadáme jednoduché riešenia, chceme, aby sa veci opakovali, aby sme mohli presne vedieť, čo nás čaká a čo máme robiť. Na druhej strane chceme slobodu, nechceme byť ničím obmedzení, nechceme, aby nám niekto prikazoval, čo máme robiť, nechceme žiadnu autoritu, dokonca ani autoritu rozumu. Extrémne riešenia zriedkakedy prinášajú uspokojivé riešenia, aspoň z dlhodobého

pohľadu. Hľadanie zmyslu, prvých princípov a posledných určení sa deje na strednej ceste. Na ceste, ktorá nejde proti rozumu ani proti skúsenosti, nepopiera ani vedu ani vieru. Je to cesta, ktorá akceptuje, že veci sa opakujú, ale toto opakovanie je vždy nové a vždy iné. Na tejto ceste si je človek vedomý, že budúcnosť je otvorená, že nikdy nebude vedieť presne čo a kedy sa v jeho živote udeje, bude však vedieť, že to, čo sa udeje má zmysel. A teda, že má zmysel hľadať zmysel.

Zdroje a pramene ku štúdiu:

ŠTEFAŇAK, O.: *Religiozita mládeže v procese premien*. Nitra, UKF, 2019. ISBN 9788055814179.

HELM, P. (ed.): ed. *Faith and Reason*. Oxford: Oxford University Press, 1999

EVANS, J. *Social Science od Religion and Science*. Video odstupné na https://www.youtube.com/watch?v=Gtsa_NKO3Po

KONDRLA, P. (ed.) *Religiozita, spiritualita a alternatívne náboženské hnutia*. Nitra: UKF, 2020. ISBN 9788055815954.

FFEIERMAN, J. R.: *The Biology of Religious Behaviour*. ABC Clio 2008. ISBN 9780313364310.

JÁN PAVOL II. *Fides et ratio*. Dostupné na: <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/fides-et-ratio>

Záver

V úvode našej učebnice sme si položili otázku, ktorú sme označili ako základnú filozofickú otázku. Pýtali sme sa, odkiaľ veci pochádzajú, aké je ich posledné určenie, aký je zmysel existencie vesmíru, ľudstva, jednotlivca.

Zostalo pred nami viac otázok, ako odpovedí. Naším zámerom nebolo odpovedať na všetky otázky, aj keď by sa to samozrejme dalo predpokladať v prípade, že by sme odpovedali na otázku odkiaľ všetko pochádza a čo je posledné určenie všetkých vecí. Ukázalo sa, že podmienky sú omnoho komplikovanejšie, ako by sa na prvý pohľad zdalo a očakávaná odpoveď nám neprináša všeobecne použiteľné riešenie. Človek so svojím vedomím žije vo svete vlastných významov, vlastnej logiky, vlastného spôsobu hľadania zmyslu. Žijeme v mnohých svetoch, kde sme občas prekvapení, ako je vôbec možné, že ľudia medzi sebou dokážu komunikovať, že sa vedia dorozumieť a že sú schopní koexistovať.

Zmysel sa ukazuje v hľadaní zmyslu, v odhaľovaní vzťahov, príčin následkov, ale aj v konštatovaní, že každý ďalší krok, každé ďalšie rozhodnutie a každé ďalšie poznanie sú novým dobrodružstvom, nie sú opakovaným toho, čo sme už zažili, nie sú budúcnosťou, ktorá je napísaná vo hviezdach alebo v absolútnom fyzikálnom či metafyzickom systéme. Vieme čo chceme, vieme čo môžeme, no nie sme si istí tým, čo dosiahneme. Do nášho chcenia, do nášho rozhodovania a do nášho konania zasahujú okolnosti, ktoré nemáme

v moci a ktoré nie sú ani mocou osudu ani mocou metafyzického systému a v konečnom dôsledku ani úplnou náhodou.

Človek nevie všetko, ani celé ľudstvo nemá absolútne poznanie, ktoré by človeka uchránilo pred neistotou a definitívne vymanilo s nepoznania. Ak je neznámo a nepoznanie dôvodom pre strach a neistotu, potom nehľadáme riešenie vo vytváraní alternatívnych absolútnych systémov, v ktorých nebude výnimka a bude platiť iba opakovanie. Ani nehľadáme riešenie v tom, že sa budeme obracať na tajné sily, mudrcov alebo iných znalcov systému a budúcnosti.

Záver, ku ktorému sme sa dopracovali, je záverom poctivým. Je záverom, v ktorom konštatujeme, že naše možnosti sú obmedzené a naše schopnosti sú limitované. Ak akceptujeme tento fakt, nebudeme smutní a sklamaní z toho, že nevidíme to, čo je neviditeľné a nebudeme chcieť vytvárať vlastnú viditeľnú alternatívu neviditeľného. Vieme, že je to veľmi náročné a človek nie vždy odolá tomuto vábeniu. Ak však dokážeme udržať odstup od vlastných konštrukcií a ak dokážeme prijať fakt vlastnej obmedzenosti, potom budeme rešpektovať aj to, že existujú veci, ktoré sú mimo dosah nášho poznania a pochopenia. V prípade, že neodoláme pokušeniu, potom logicky uvažujeme o svete, v ktorom naša logika neplatí a hovoríme o tom, čo náš jazyk nedokáže vypovedať. To už nie je poctivé.

Základná filozofická otázka je dobrodružstvo. Hoci zmierení s tým, že definitívnu odpoveď na ňu nenájdeme, predsa sa len môžeme radowať, pretože každý krok nás posúva ďalej v chápaní systému, ktorý nás presahuje, každé toto nové odhalenie nás fascinuje s uvedomením si

veľkosti tvorcu a zároveň nás pozýva k ďalšiemu odhaľovaniu, ktoré má jedinú istotu v tom, že sa v ňom nekoná opakovanie.

Peter Kondrla

Základy (kresťanskej) filozofie

vysokoškolské učebné texty

elektronická publikácia

ISBN 978-80-558-1709-5

Recenzenti:

Doc. ThDr. Patrik Maturkanič, PhD.

Doc. ThDr. Ľubomír Hlad, PhD.

Technická redakcia: Zuzana Egyudová

Odborná spolupráca: Mgr. Eva Ďurková, PhD.

Vydavateľstvo: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Rok vydania: 2021

Počet strán: 83